

IV. 1917 m. gruodžio 11 d. deklaracija.

V. 1918 m. vasario 16 d. – Lietuvos nepriklausomybės paskelbimas.

VI. Nuo Bresto taikos iki Kompjeno paliaubų (1918 m. kovo 3 d.–1918 lapkričio 11 d.).

1914 m. rugpjūčio 1 d. prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas palietė ir Lietuvą. Lietuvos visuomenė pradėjo puoselėti viltį atkurti nepriklausomą valstybę. 1914 m. rugpjūčio pabaigoje Rusijos kariuomenė įsiveržė į Rytprūsius, bet patyrė didelį pralaimėjimą – buvo sunaikintos dvi Rusijos armijos. Rusų armija traukėsi. 1915 m. rudenį vokiečiai liovėsi puolę ties Naručio ežero ir Daugpilio miesto linija. 1915 m. vokiečiai okupavo Lietuvą. Tokia fronto linija išsilaikė iki 1917 m. Okupantai pradėjo šeiminkauti krašte. Nebeliko net Lietuvos vardo. Visos okupuotos Rusijos imperijos rytinės sritys pavadintos *Oberostu*. Vyrų buvo vežami darbams į Vokietiją, o Lietuvoje kuriami darbo batalionai. Lietuvos žmonės buvo apdėti mokesčiais, pyliavomis, rinkliavomis. Gyvuliai, grūdai, miškas – visos gėrybės be atlyginimo buvo gabenamos į Vokietiją. Sunyko Lietuvos pramonė. Žmonės badavo. Buvo įvestos maisto kortelės. Prekiauti buvo draudžiama. Visa, ką galima buvo parduoti, buvo vežama į Vokietiją.

Lietuvos inteligentija, matydama minias vargstančių tautiečių, 1914 m. įkūrė Lietuvių draugiją nukentėjusiems dėl karo šelpti. Draugijos CK pirmininku tapo **M. Yčas**. 1915 m. gegužės mėnesį buvo įkurta Lietuvių draugija agronomijos ir teisių pagalbai teikti nukentėjusiems dėl karo gyventojams. Šios organizacijos pirmininkas buvo **J. Vileišis**. Abi draugijos palaikė ryšius. Tikrasis draugijų tikslas buvo ne šelpti nukentėjusiuosius dėl karo, o atkurti nepriklausomą Lietuvą. Rusams traukiantis, dalis Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti narių su **M. Yču** pasitraukė į Rusiją, o vicepirmininkas **A. Smetona** liko Lietuvoje. Apie 300 000 lietuvių išvyko į Rusiją. Pabėgėliai didelėmis kolonijomis įsikūrė įvairiose Rusijos vietose: Voroneže, Tambove, Jaroslavyje, Petrograde, Maskvoje. **M. Yčas** buvo Rusijos dūmos deputatas. Lietuvos atstovai *dūmoje* viešai kalbėjo, kad Lietuva norinti susijungti su Mažąja Lietuva ir turėti plačią *autonomiją* Rusijos sudėtyje. Po 1917 m. Vasario revoliucijos Rusijoje susidarė palankios sąlygos Lietuvos valstybingumui atkurti. **A. Smetonai** teko dirbti didelį parengiamąjį darbą.

Nepriklausomybės siekiančiai Lietuvai buvo svarbi užsienio lietuvių parama. Amerikos lietuviai įkūrė Lietuvos informacijos biurą. 1915 m. Švedijoje gyvenantys lietuviai surengė pirmąją konferenciją. Jos dalyviai pareiškė, jog Lietuva norinti atkurti nepriklausomybę. 1916 m. Šveicarijoje, Berno mieste vykusioje lietuvių konferencijoje buvo priimta *rezoliucija*, kurioje sakoma: „Lietuvių ir lenkų valstybių unija buvo panaikinta per šių valstybių padalijimą XVIII a. pabaigoje ir po šio fakto nustojo egzistavusi... Konferencija nutarė reikalauti Lietuvai visiškos laisvės ir nepriklausomybės.“ 1916 m. gegužės mė-

nesį Rusijos pavergtos tautos kreipėsi į JAV prezidentą **T. V. Vilsoną**. Lietuvos atstovai **J. Basanavičius**, **M. Biržiška**, **P. Klimas**, **A. Smetona** ir kiti pasirašė šį pareiškimą. JAV prezidentas **T. V. Vilsonas**, kviesdamas suprasti sunkią Lietuvos padėtį, 1916 m. lapkričio 1 d. paskyrė aukų Lietuvai rinkimo dieną. Tą dieną buvo surinkta daugiau kaip 200 000 dolerių. Kartu tai buvo ir moralinė parama Lietuvai. 1916 m. lapkričio 16 d. lietuviai įteikė memorandumą Vokietijos kancleriui **T. Betmanui-Holveigui**. Prūsijos senato atstovas **V. Gaigalaitis** siūlė Lietuvoje įvesti savivaldą. Vokietijos užsienio reikalų ministras **A. Cimermanas** pritarė Lietuvos savivaldos idėjai.

Per 1917 m. Vasario revoliuciją nuverčiamas caras **Nikolajus II**. Vokietija bijojo, kad Rusija Lietuvai nepasiūlytų autonomijos. Be to, Vokietijai prastai sekėsi kariauti. Vokietija, slėpdama savo asmeninius tikslus, pasiūlė sudaryti patikėtinių tarybą. Vokiečiams Lietuvoje reikėjo tokios valdžios, kuri įtvirtintų okupantų valdžią. Lietuviai inteligentai sutiko sudaryti tokią tarybą, bet ne iš vokiečių siūlomų asmenų, o iš žmonių, kuriuos išrinktų lietuvių atstovų konferencija. Po ilgų derybų vokiečiai leido sušaukti konferenciją. Vokiečiai norėjo, kad tokioje konferencijoje būtų pasisakyta už susijungimą su Vokietija. Okupacinė valdžia davė leidimą laikraščiu „Lietuvos aidas“ leisti. Laikraščio redaktorius buvo **A. Smetona**. Laikraščio leidimas palengvino konferencijos sušaukimą. 1917 m. rugsėjo 18–22 d. Vilniuje įvyko *Lietuvių konferencija*.

Karo meto sąlygomis surengti demokratinius rinkimus buvo sunku, tad konferencija tiesiog buvo sukviesta. Darbe dalyvavo 222 žmonės. *Konferencijoje* buvo pareikšta nuostata atkurti savarankišką, nepriklausomą, demokratiniiais pagrindais tvarkomą Lietuvos valstybę, turinčią etnografines sienas. Steigiamasis seimas turėtų priimti valstybės konstituciją ir nustatyti santykius su kitomis valstybėmis. Konferencijoje buvo išrinktas vykdomasis organas – 20 asmenų *Lietuvos Taryba* (Krašto Taryba). Lietuvos Tarybos prezidiumo pirmininku buvo išrinktas **A. Smetona**. Krašto Tarybą patvirtino okupacinė valdžia. Vokiečiai šią tarybą norėjo paversti tik patariamuoju organu, tvarkančiu krašto ūkį. Krašto Taryba teisėtai atstovavo tautai, pradėjo ieškoti būdų, kaip atkurti valstybingumą.

1917 m. spalio 7 d. įvyko revoliucija Rusijoje, į valdžią atėjo *bolševikai*. Bolševikai išleido „Rusijos tautų teisių deklaraciją“, kurioje buvo pripažįstama tautų apsisprendimo teisė. 1917 m. gruodžio 2 d. Brest Litovske buvo pasirašyta paliaubų sutartis. Prasidėjo Vokietijos ir Rusijos derybos. Vokiečiams reikėjo dokumento, kuriame būtų reiškiamas Lietuvos noras vienytis su Vokietija. Vokiečiai pažadėjo pripažinti Lietuvą, jei ji savo likimą susies su Vokietija.

1917 m. gruodžio 11 d. Lietuvos Taryba priėmė *deklaraciją*, susidedančią iš dviejų dalių:

- Lietuva skelbiama nepriklausoma valstybe,
- Lietuva prašo Vokietijos apsaugos ir pagalbos.

Vokietija, remdamasi šiuo aktu, galėjo Lietuvą pavergti. Smuko Lietuvos Tarybos prestižas. Krašte kilo pasipiktinimas. Prasidėjo nesantaika ir pačioje Taryboje. Keturi Tarybos nariai – S. Kairys, M. Biržiška, J. Vileišis, S. Narutavičius – išstojo iš Tarybos. Jie sutiktų grįžti tik tada, jeigu bus balsuojama už jų siūlomą Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo dokumento tekstą be įsipareigojimų Vokietijai. Pirmininkauti kviečiamas seniausias Tarybos narys J. Basanavičius. 1918 m. vasario 16 d. Taryba ryžosi išlaikyti vienybę, pasiūlusi naują, visai savarankišką pareiškimą: „Lietuvos Taryba, kaip vienintelė lietuvių tautos atstovybė... skelbia atstatanti nepriklausomą demokratinius pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę su sostine Vilniuje...“ Dokumentas skelbė – *atstatomas Lietuvos valstybingumas*. Dokumentą pasirašė visi 20 Tarybos narių. Priėmus šį dokumentą, atsirado teisinis pagrindas siekti visiškos nepriklausomybės, o vasario 16-oji virto lietuvių tautine švente.

JAV ne kartą mėgino tarpininkauti dėl taikos tarp kariaujančių valstybių. JAV prezidentas T. V. Vilsonas pristatė Kongresui svarstyti naują 14 punktų taikos planą. Už šį planą 1920 m. T. V. Vilsonas gavo Nobelio premiją. Po karo buvo įgyvendinti tik keli punktai iš 14:

- atkurta Lenkijos nepriklausomybė,
- pritarta išsivadavusių Habsburgų imperijos tautų nepriklausomybei,
- įkurta Tautų Sąjunga.

1917 m. gruodžio mėnesį Brest Litovske prasidėjo Rusijos ir Vokietijos taikos derybos. Vokietija reikalavo, kad Rusija atsisakytų Ukrainos, Lietuvos, Latvijos ir Estijos teritorijų. Nors V. Leninas buvo Rusijos delegacijos vadovui L. Trockiui nurodęs sutikti su visomis sąlygomis, bet šis derybas nutraukė. Vokiečiai vėl pradėjo pulti. Jų puolimas buvo sėkmingas. 1918 m. kovo 3 d. Rusija buvo priversta Brest Litovske pasirašyti *separatinę* sutartį. Rusija pripažino Ukrainos, Suomijos nepriklausomybę, atsisakė pretenzijų į Lietuvą, Estiją, Latviją, Lenkiją. Armėnija atiteko Turkijai. Po šios sutarties Vokietija planavo sumušti prancūzus ir anglus. Tačiau vokiečius karas labai išsekino, o priešininkus rėmė amerikiečiai. 1918 m. rugsėjo 29 d. vokiečių kariuomenės vadas P. Hindenburgas pripažino, kad Vokietija pralaimėjo. 1918 m. lapkričio 11 d. Kompjeno miške Vokietija pasirašė *kapituliacijos* aktą. Vokiečiai pažadėjo išvesti armiją iš užimtų teritorijų, dešiniajame Reino krante sukurti *demilitarizuotą* zoną, atiduoti povandeninius laivus ir kita. Brest Litovsko taika paskelbiama negaliojanti. Baigėsi Pirmasis pasaulinis karas. Susidarius palankioms tarptautinėms aplinkybėms – Vokietijai pralaimėjus karą, Rusijai įklampus į vidaus problemas, kai *bolševikai* atėjo į valdžią – Lietuva galėjo atkurti *nepriklausomą* valstybę.

LIETUVOS TARYBA skelbia

Lietuvos nepriklausomybę

Lietuvos Taryba savo posėdyje vasario m. 16 d. 1918 m. vienu balsu nutarė kreiptis į Rusijos, Vokietijos ir kitų valstybių vyriausybes šiuo pareiškimu:

Lietuvos Taryba, kaip vienintelė lietuvių tautos atstovybė, remdamas pripažintą tautų apsisprendimo teisę ir lietuvių Vilniaus konferencijos nutarimu rugsėjo m. 12–22 d. 1917 metais, **skelbia atstatanti nepriklausomą, demokratinius pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę su sostine VILNIUJE** ir tą valstybę atstatanti

LIETUVOS VALSTYBĖS KŪRIMASIS 1918–1920 m.

I. Lietuvos Tarybos veikla 1918 m.

1. Lietuvos valdymo struktūrų kūrimas: Skundų komisija, Tremtinių ir belaisvių komisija, Sveikatos komisija, Švietimo komisija, Lietuvių mokslo komisija, Finansų ir agronomijos komisija, Teisės komisija.
2. Vilhelmas fon Urachas – pretendentas į Lietuvos karalius.

II. A. Voldemaro vyriausybės sudarymas (1918 m. lapkričio 4 d.), pirmieji pertvarkymai.

III. Lietuvos kariuomenės kūrimas (1918 m. lapkričio 23 d.).

IV. *M. Sleževičiaus vyriausybės veikla (1918 m. gruodžio 26 d.).*

VI. *A. Smetona – pirmasis Lietuvos prezidentas (1919 m. balandžio 4 d.).*

VII. *Bolševikų politika Raudonosios armijos okupuotoje Lietuvos dalyje (1918 m. gruodis–1919 m. rugpjūtis).*

VIII. *Nepriklausomybės kovos (1918–1920):*

1. *Lietuvos kariuomenės kovos su Raudonąja armija (1918–1919).*
2. *Bermontininkų likvidavimas (1919 m. lapkričio 12–22 d.).*
3. *Taikos sutartis su Sovietų Rusija (1920 m. liepos 12 d.).*
4. *Lietuvos ir Lenkijos santykiai.*

1918 m. vasario 16 d. Lietuva pasiskelbė esanti nepriklausoma valstybė. Tačiau pats aktas nesukūrė Lietuvos valstybės, jos organų. Paskelbus Nepriklausomybės aktą, išrinkta nauja Lietuvos Tarybos vadovybė, pirmūninkas – **A. Smetona**. Vokiečiai Tarybą stengėsi paversti tik patariamuoju okupacinės valdžios organu. Taryba kūrė Lietuvos valdymo struktūras:

- **J. Vileišio** vadovaujama Skundų komisija tyrė okupacinės valdžios ir valdininkų savivaliavimą;

- **A. Stulginskio** vadovaujama Tremtinių ir belaisvių komisija padėjo grįžtantiems iš Rusijos, rūpinosi susigrąžinti muziejų ir archyvų vertybes;

- **J. Basanavičiaus** vadovaujama Sveikatos komisija iš okupacinės valdžios perėmė sanitarinę priežiūrą ir gydymą;

- Švietimo komisija rūpinosi steigti pradines mokyklas, sekmadienines mokyklas suaugusiems;

- Lietuvių mokslo draugijos veikla – mokslas ir kultūra. Ji rengė spektaklius, gegužines ir kitokius renginius;

- Finansų ir agronomijos komisija vadovavo įkuriant Prekybos ir pramonės banką, sprendė žemės ūkio problemas;

- Teisės komisija rengė laikinas instrukcijas, kaip tvarkyti Tarybos dokumentus.

Komisijos buvo Lietuvos valstybės valdžios institucijų užuomazgos.

Susikūrusią valstybę turėjo saugoti ginkluotosios pajėgos. Vokiečiams patyrus didelį pralaimėjimą Vakarų fronte, Taryba pradėjo kurti Lietuvos kariuomenę. 1918 m. lapkričio 23 d. skelbiamas pirmas Apsaugos ministerijos įsakymas dėl Lietuvos kariuomenės organizavimo. Šią dieną dabar minima Lietuvos kariuomenės gimimo diena. Krašto apsaugos komisijai vadovavo **S. Šilingis**, ruošė pagrindus reguliariajai armijai kurti. *Savanoriai* dėvėjo civilių drabužius, ginklų neturėjo, karininkai algų negaudavo. Į kariuomenę buvo imami tik savanoriai. Kariuomenės dalys formavosi Alytuje, Kaune, Marijampolėje, Kretingoje, Tauragėje, Kėdainiuose. Kariuomenės pagrindą sudarė savanoriai ir iš Rusijos

grįžę karininkai. Jaunai Lietuvos kariuomenei trūko ginklų.

Lietuvos Tarybos tikslas – perimti politinę valdžią iš okupacinės vokiečių valdžios. Okupacinė vokiečių valdžia svarstė, kaip būtų galima Lietuvą prijungti prie Prūsijos ar Saksonijos, tad Lietuvos Tarybos nariai monarchistai nusprendė kviesi Viurtenbergo hercogą **Vilhelmą fon Urachą** būsimuoju Lietuvos karaliumi. 1918 m. liepos 13 d. Lietuvos Tarybos balsų dauguma Vilhelmas fon Urachas buvo išrinktas Lietuvos karaliumi Mindaugu II. Tačiau Taryba neskubėjo kviesi Vilhelmo fon Uracho užimti sostą. 1918 m. lapkričio mėn., kai Vokietija pralaimėjo karą, Vilhelmas fon Urachas buvo nebereikalingas.

1918 m. lapkričio 11 d. Vokietija pralaimėjo Pirmąjį pasaulinį karą. Vokiečiai suprato, kad nepajėgs išsilaikyti užimtose teritorijose, todėl pripažino laikinąsias vyriausybes – 1918 m. rugsėjo 20 d. Vokietija pranešė pripažįstanti Lietuvos nepriklausomybę. 1918 m. lapkričio 2 d. priimama Laikinoji Konstitucija. Ji turėjo galioti iki Steigiamojo seimo (parlamento) sušaukimo.

1918 m. lapkričio 4 d. Lietuvos valstybės Tarybos prezidiumas pirmuoju Ministru Pirmininku paskyrė **A. Voldemarą**. Jis suformavo pirmą Ministrų Kabinetą, į kurį įėjo J. Tūbelis, P. Leonas, M. Yčas, M. Velykis, J. Yčas. Lietuvos politiniai veikėjai pradėjo kurti valstybę: steigė valdžios organus, valstybės aparatą. Pirmoji vyriausybė dirbo sunkiomis sąlygomis – Lietuvoje dar tebebuvo Vokietijos kariuomenė. Naujai vyriausybei reikėjo pinigų. 1918 m. rudenį Lietuvoje cirkuliavo ostmarkės. Lietuva iš Vokietijos gavo 10 mln. markių paskolą. Vėliau skolon gavo ginklų, drabužių, maisto. Pinigais rėmė JAV, Prancūzijos, Anglijos vyriausybės. 1918 m. pabaigoje *Raudonajai armijai* artėjant prie Vilniaus, A. Smetona, A. Voldemaras, M. Yčas išvyko į Berlyną ieškoti karinės ir finansinės paramos. Ministro Pirmininko pareigas pradėjo eiti **P. Leonas**. Artėjant Raudonajai armijai, P. Leonas atsistatydino.

Valstybės Tarybos prezidiumas 1918 m. gruodžio mėnesį **M. Sleževičiui** pavedė sudaryti naują vyriau-

IV. *M. Sleževičiaus vyriausybės veikla (1918 m. gruodžio 26 d.).*

VI. *A. Smetona – pirmasis Lietuvos prezidentas (1919 m. balandžio 4 d.).*

VII. *Bolševikų politika Raudonosios armijos okupuotoje Lietuvos dalyje (1918 m. gruodis–1919 m. rugpjūtis).*

VIII. *Nepriklausomybės kovos (1918–1920):*

1. *Lietuvos kariuomenės kovos su Raudonąja armija (1918–1919).*
2. *Bermontininkų likvidavimas (1919 m. lapkričio 12–22 d.).*
3. *Taikos sutartis su Sovietų Rusija (1920 m. liepos 12 d.).*
4. *Lietuvos ir Lenkijos santykiai.*

1918 m. vasario 16 d. Lietuva pasiskelbė esanti nepriklausoma valstybė. Tačiau pats aktas nesukūrė Lietuvos valstybės, jos organų. Paskelbus Nepriklausomybės aktą, išrinkta nauja Lietuvos Tarybos vadovybė, pirmininkas – **A. Smetona**. Vokiečiai Tarybą stengėsi paversti tik patariamuoju okupacinės valdžios organu. Taryba kūrė Lietuvos valdymo struktūras:

- **J. Vileišio** vadovaujama Skundų komisija tyrė okupacinės valdžios ir valdininkų savivaliavimą;

- **A. Stulginskio** vadovaujama Tremtinių ir belaisvių komisija padėjo grįžtantiems iš Rusijos, rūpinosi susigrąžinti muziejų ir archyvų vertybes;

- **J. Basanavičiaus** vadovaujama Sveikatos komisija iš okupacinės valdžios perėmė sanitarinę priežiūrą ir gydymą;

- Švietimo komisija rūpinosi steigti pradines mokyklas, sekmadienines mokyklas suaugusiems;

- Lietuvių mokslo draugijos veikla – mokslas ir kultūra. Ji rengė spektaklius, gegužines ir kitokius renginius;

- Finansų ir agronomijos komisija vadovavo įkuriant Prekybos ir pramonės banką, sprendė žemės ūkio problemas;

- Teisės komisija rengė laikinas instrukcijas, kaip tvarkyti Tarybos dokumentus.

Komisijos buvo Lietuvos valstybės valdžios institucijų užuomazgos.

Susikūrusią valstybę turėjo saugoti ginkluotosios pajėgos. Vokiečiams patyrus didelį pralaimėjimą Vakarų fronte, Taryba pradėjo kurti Lietuvos kariuomenę. 1918 m. lapkričio 23 d. skelbiamas pirmas Apsaugos ministerijos įsakymas dėl Lietuvos kariuomenės organizavimo. Šią dieną dabar minima Lietuvos kariuomenės gimimo diena. Krašto apsaugos komisijai vadovavo **S. Šilingis**, ruošė pagrindus reguliariajai armijai kurti. *Savanoriai* dėvėjo civilių drabužius, ginklų neturėjo, karininkai algų negaudavo. Į kariuomenę buvo imami tik savanoriai. Kariuomenės dalys formavosi Alytuje, Kaune, Marijampolėje, Kretingoje, Tauragėje, Kėdainiuose. Kariuomenės pagrindą sudarė savanoriai ir iš Rusijos

grįžę karininkai. Jaunai Lietuvos kariuomenei trūko ginklų.

Lietuvos Tarybos tikslas – perimti politinę valdžią iš okupacinės vokiečių valdžios. Okupacinė vokiečių valdžia svarstė, kaip būtų galima Lietuvą prijungti prie Prūsijos ar Saksonijos, tad Lietuvos Tarybos nariai monarchistai nusprendė kviesti Viurtenbergo hercogą **Vilhelmą fon Urachą** būsimuoju Lietuvos karaliumi. 1918 m. liepos 13 d. Lietuvos Tarybos balsų dauguma Vilhelmas fon Urachas buvo išrinktas Lietuvos karaliumi Mindaugu II. Tačiau Taryba neskubėjo kviesti Vilhelmo fon Uracho užimti sostą. 1918 m. lapkričio mėn., kai Vokietija pralaimėjo karą, Vilhelmas fon Urachas buvo nebereikalingas.

1918 m. lapkričio 11 d. Vokietija pralaimėjo Pirmąjį pasaulinį karą. Vokiečiai suprato, kad nepajėgs išsilaikyti užimtose teritorijose, todėl pripažino laikinąsias vyriausybes – 1918 m. rugsėjo 20 d. Vokietija pranešė pripažįstanti Lietuvos nepriklausomybę. 1918 m. lapkričio 2 d. priimama Laikinoji Konstitucija. Ji turėjo galioti iki Steigiamojo seimo (parlamento) sušaukimo.

1918 m. lapkričio 4 d. Lietuvos valstybės Tarybos prezidiumas pirmuoju Ministru Pirmininku paskyrė **A. Voldemarą**. Jis suformavo pirmą Ministrų Kabineta, į kurį įėjo J. Tūbelis, P. Leonas, M. Yčas, M. Velykis, J. Yčas. Lietuvos politiniai veikėjai pradėjo kurti valstybę: steigė valdžios organus, valstybės aparatą. Pirmoji vyriausybė dirbo sunkiomis sąlygomis – Lietuvoje dar tebebuvo Vokietijos kariuomenė. Naujai vyriausybei reikėjo pinigų. 1918 m. rudenį Lietuvoje cirkuliavo ostmarkės. Lietuva iš Vokietijos gavo 10 mln. markių paskolą. Vėliau skolon gavo ginklų, drabužių, maisto. Pinigais rėmė JAV, Prancūzijos, Anglijos vyriausybės. 1918 m. pabaigoje *Raudonajai armijai* artėjant prie Vilniaus, A. Smetona, A. Voldemaras, M. Yčas išvyko į Berlyną ieškoti karinės ir finansinės paramos. Ministro Pirmininko pareigas pradėjo eiti **P. Leonas**. Artėjant *Raudonajai armijai*, P. Leonas atsistatydino.

Valstybės Tarybos prezidiumas 1918 m. gruodžio mėnesį **M. Sleževičiui** pavedė sudaryti naują vyriaus-

sybę. Į jo vadovaujamą vyriausybę įėjo visų politinių partijų atstovai. 1918 m. gruodžio 27 d. M. Sleževičius kreipėsi į Lietuvos piliečius, kviesdamas ginti Tėvynę. Kai Raudonoji armija priartėjo prie Vilniaus, 1918 m. gruodžio 31 d. Lietuvos vyriausybė iš Vilniaus persikėlė į Kauną. Paaštrėjus nesutarimams tarp Valstybės Tarybos ir Ministro Pirmininko M. Sleževičiaus, šis sutiko būti Ministru Pirmininku, jei bus įsteigta prezidento institucija. 1919 m. balandžio 4 d. Valstybės Taryba pirmuoju Lietuvos prezidentu paskyrė **A. Smetoną**, kuris įpareigojo M. Sleževičių sudaryti Ministrų Kabineta. Naujas kabinetas dirbo sunkiais Lietuvai laikais – vyko karas su Raudonąja armija, lenkais, bermontininkais. 1919 m. spalio mėnesį, kilus nesutarimams tarp partijų, M. Sleževičius atsistatydino.

A. Smetona E. Galvanauską įpareigojo sudaryti Vyriausybę. Londono bankai šiai Vyriausybei suteikė 200 000 svarų sterlingų paskolą. 1920 m. balandžio 14–15 d. A. Smetona paskelbė rinkimus į *Steigiamąjį seimą*. Vienas atstovas buvo renkamas nuo 15 000 žmonių. Rinkimo teisę turėjo piliečiai nuo 21 metų. Išrinkta 112 deputatų: 59 krikščionys demokratai, 28 socialistai liaudininkai, 12 socialdemokratų. 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamasis seimas pradėjo darbą. Seimo pirmininku išrinktas **A. Stulginskis**.

Taigi pirmoji Lietuvos vyriausybė išsaugojo Lietuvos valstybę: organizavo gynybą, apsaugojo nuo ekonominės suirutės, sušaukė Steigiamąjį seimą.

Į Rusijos gilumą nuo karo audrų pasitraukė nemažai lietuvių. 1917 m. lapkričio mėnesį Rusijoje į valdžią atėjo *bolševikai*. Kai kurie mūsų tautiečiai pritarė bolševikų idėjoms. Petrograde įkuriamas RSDDP (b) lietuvių skyrius (J. Janonis, J. Dumša, V. Kapsukas, Z. Angarietis ir kiti). Šie žmonės norėjo, kad ir Lietuvoje būtų įvesta *sovietų* valdžia. Bolševikai manė, kad karai žemėje išnyks, jei bus panaikinta privačioji nuosavybė, pasaulinis karas virs *proletariato revoliucija*.

Pasirašius Bresto taiką, į Lietuvą pradėjo grįžti karo pabėgėliai, kurie skleidė informaciją apie Spalio perversmą Rusijoje. Lietuvoje įkuriamos pirmosios *komunistinės organizacijos*: Vilniuje 1918 m. birželio mėnesį (vadovavo A. Drabavičiūtė, P. Eidukevičius), vėliau – Joniškėlyje, Šiauliuose, Panevėžyje, Suvalkijoje, Žemaitijoje. 1918 m. rugsėjo mėnesį Marijampolės apskrityje įvyko pirmoji Lietuvos komunistų organizacijų konferencija, o 1918 m. spalio 1–3 d. įkuriama LKP. Tikėtasi Lietuvoje įkurti sovietų valdžią ir Lietuvą įtraukti į Rusijos sudėtį.

1918 m. lapkričio mėnesį Vokietija kapituliavo. Rusija paskelbė, kad Bresto taika nebegalioja. Į Vakarų pajudėjo Raudonoji armija. Jos užduotis – atgauti prarastąsias teritorijas. Sovietų Rusijos tautybių reikalų komisaras J. Stalinas ragino LKP – V. Kapsuką, Z. Angarietį, P. Eidukevičių – sudaryti

revoliucinę vyriausybę ir Lietuvoje paskelbti sovietų (tarybų) valdžią. Šią misiją Rusija rėmė materialiai ir karine jėga.

1918 m. gruodžio 8 d. sudaroma **V. Kapsuko** vadovaujama *Lietuvos laikinoji revoliucinė vyriausybė*. 1918 m. gruodžio 16 d. parengiamas manifestas – Lietuva skelbiama Sovietų (Tarybų) Respublika. Manifesto tekstas paskelbiamas viešai tik gruodžio 22 d. Naujoji vyriausybė neturėjo realios jėgos, kol į pagalbą neatėjo Raudonoji armija. Ji gruodžio 22 d. įsiveržė į *suverenios* valstybės teritoriją ir užėmė Švenčionis, Uteną, Rokiškį, 1919 m. sausio mėnesį – Vilnių, Panevėžį, Ukmergę, Šiaulius, 1919 m. vasario mėnesį – Skuodą, Mažeikius, Telšius. Sovietų valdžia Lietuvoje galiojo ten, kur buvo Raudonoji armija – šiaurės ir rytų Lietuvoje. Karo išvarginti lietuviai turėjo maitinti ir alkaną sovietų armiją.

V. Kapsuko vyriausybė buvo sovietų Rusijos įrankis. 1919 m. sausio 6 d., į Vilnių įžengus Raudonajai armijai, valdžią paėmė revoliucinis komitetas, į kurį įėjo KP paskirti asmenys (nerinkti!). V. Kapsuko vyriausybė pasitikėjo savo skirtais žmonėmis – komunistais. 1919 m. sausio 6 d. karinis revoliucinis komitetas pradėjo pertvarkymus.

- *Nacionalizuojama* dvarininkų, bažnyčių, vienuolynų ir stambių ūkininkų žemė. *Konfiskuota* žemė nebuvo išdalyta valstiečiams, o paversta valstybiniais liaudies ūkais.

- Rinkimuose į Tarybas ignoruojami valstiečiai. *Komunistai proletariatą* laikė išskirtiniu sluoksniu. Vienas atstovas renkamas nuo 200 žmonių mieste, o kaime – nuo 1000. Pagrindinė lietuvių dalis gyvena kaime, o kitataučiai – mieste.

- Nacionalizuojami stambieji fabrikai (muilo, šokolado, odos fabrikai Vilniuje).

- *Bolševikai* skatina tautų maišymąsi – V. Kapsukas paskelbia penkias kalbas valstybinėmis – lietuvių, lenkų, žydų, baltarusių, rusų. Įstaigose viešpatuoja rusų arba lenkų kalba.

- Nepripažįstama tautinė simbolika.

- Daug dėmesio skiriama kultūrai ir švietimui: pasirašomas dekretas dėl kultūros ir meno vertybių globos, dėl archeologijos komisijos, dėl privalomo ir nemokamo 8–17 m. vaikų mokymo, dėl Vilniaus universiteto atkūrimo.

Sovietų valdžios kūrimo modelį iš Rusijos siekta perkelti į Lietuvą. Plintant *pasaulinės revoliucijos* idėjai, Lietuvą ir Baltarusiją sumanyta sujungti į vieną sovietų respubliką. 1919 m. vasario 18 d. Lietuvos ir Baltarusijos TSR įkurto LKT pirmininku išrinktas V. Kapsukas. 1919 m. balandžio mėn. 19 d. į Vilnių ir į jo kraštą įsiveržė lenkai. 1919 m. vasarą sovietų valdžia buvo nuslopinta visoje Lietuvos teritorijoje.

Sovietų Rusija norėjo atkurti valstybę buvusios carinės Rusijos ribose. 1918 m. pabaigoje Raudonoji

armija puolė Lietuvą. Vokiečiai leido rusams užimti rytinę Lietuvą iki Panevėžio–Ukmergės–Trakų linijos. 1919 m. vasarį rusai pasistūmėjo iki Šiaulių, Telšių, artėjo prie Alytaus, Kauno. Lietuvos kariuomenė stėjo į pirmas kautynes ties Kėdainiais. 1919 m. vasario 8 d. kautynėse ties Kėdainiais pirmasis žuvo Lietuvos *savanoris* Povilas Lukšys, 1919 m. vasario 12 d. kautynėse ties Alytumi – pirmas karininkas Antanas Juozapavičius. Raudonoji armija nebuvo įleista į Kauną. 1919 m. balandžio 19 d. lenkai okupavo Vilnių. Netekusi sostinės, Lietuvos kariuomenė puolė šiaurės rytų kryptimi: išvaduota Ukmergė, Anykščiai, Panevėžys, Kupiškis, Utena. 1919 m. rugpjūčio mėnesį buvo išvaduoti Zarasai. Jauna Lietuvos kariuomenė apgynė savo valstybę.

Kai Raudonoji armija buvo išvyta, Lietuvai kilo *bermontininkų* ir lenkų grėsmė. Bermontininkai (rusų baltagvardiečiai) – prie Petrogrado pralaimėjusios N. Judeničiaus armijos kariniai daliniai – įsiveržė į Lietuvą. Armijai vadovavo Pavelas Bermontas (Avalovas). Šios armijos bazė buvo Latvijoje ir šiaurės Lietuvoje. Bermontininkų tikslas – Lietuvą prijungti prie Rusijos. Prie bermontininkų prisijungė R. fon der Golco vadovaujama armija. Jie norėjo nuversti teisėtą Lietuvos vyriausybę ir sudaryti provokišką vyriausybę. Iki 1919 m. lapkričio mėnesio bermontininkai užėmė Kuršėnus, Biržus, Radviliškį, Šiaulius, Jurbarką, Raseinius. Bermontininkai plėšikavo, šaudė gyvulius, vogė maistą. 1919 m. lapkričio mėnesį ties Radviliškium bermontininkai buvo sumušti. Nuo visiško sutriuškinimo juos išgelbėjo *Antantė*, pareikalavusi nutraukti kautynes ir leisti bermontininkams pasitraukti į Vokietiją. 1919 m. gruodžio mėnesį jie pasitraukė iš Lietuvos.

Sovietų Rusija, pralaimėjusi Pabaltijyje, su Lietuva siekė užmegzti gerus santykius. 1918–1920 m. Rusijoje vyko *piliietinis karas* ir *intervencija*. Sovietų Rusija pasiūlė Pabaltijo valstybėms sudaryti taikos sutartį. 1920 m. liepos 12 d. pasirašyta Lietuvos ir Sovietų Rusijos taikos sutartis.

- Sovietų Rusija Lietuvą pripažino *suverenią*, atsisakė teisių į Lietuvos teritoriją.

- Buvo nustatytos sienos: Lietuvai pripažintas Vilnius ir Gardinas.

- Rusija įsipareigojo atlyginti karo padarytus nuostolius, grąžinti išvežtą turtą.

Lenkija siekė atkurti valstybę su 1772 m. sienomis. Ši šalis įsivėlė į ilgą ir sunkų karą su Sovietų Rusija dėl Ukrainos, Baltarusijos ir Lietuvos žemių. Lenkų kariuomenei vadovavo sulenkėjęs lietuvis J. Pilsudskis. Lenkai pasinaudojo lietuvių kovomis su bolševikais, užėmė pietinę ir rytinę Lietuvos dalį nuo Gardino iki Vilniaus ir veržėsi giliau į Lietuvą. 1919 m. balandžio mėnesį lenkai puolė Raudonąją

armiją ir užėmė Vilnių, rugpjūčio mėnesį užėmė Žiežmarius, Stakliškes, Širvintas, Molėtus. Lenkijos kariuomenė ne tik kovojo su bolševikais, bet ir veržėsi gilyn į Lietuvą. Tris kartus buvo nustatyta *demarkacinė linija* tarp Lietuvos ir Lenkijos, paliekant lenkams vis didesnę Lietuvos dalį.

- 1919 m. birželio 18 d. nustatyta pirmoji demarkacinė linija: Lietuvai teko žemės į šiaurę nuo Augustavo, o Lenkijai – Vilnius ir žemės į rytus nuo Gardino–Daugpilio geležinkelio. Lenkija šios linijos nepaisė ir toliau puolė, priartėjo prie Kauno per 30 km.

- 1919 m. liepos 26 d. nustatyta nauja maršalo F. Fošo linija. Lenkams patvirtintos dar didesnės teritorijos: Vilnius, Gardinas, Augustavas, Suvalkai – visos žemės nuo Varėnos–Daugpilio geležinkelio. Situaciją sunkino POW (Polska Organizacja Wojskowa) rengiamas sąmokslas. Ši organizacija siekė 1919 m. rugpjūčio mėnesį naktį iš 28 d. į 29 d. Kaune nuversti teisėtą vyriausybę. Lietuvos saugumas sąmokslą susekė.

- 1919 m. gruodžio 8 d., tarpininkaujant Tautų Sąjungai, nubrėžiama nauja lordo Kerzono linija, žyminti Lenkijos rytinę sieną, Lietuvai paliekant Vilnių, Gardiną. 1920 m. bolševikams priartėjus prie Vilniaus, lenkai pasitraukė už Kerzono linijos ir pripažino Lietuvą *de facto*.

Sustiprėjusi Sovietų Rusija 1920 m. vasarą užėmė Vilnių ir veržėsi į Lenkiją. Raudonoji armija pasiekė Varšuvos prieigas. 1920 m. liepos 12 d. taikos sutartimi Vilnius buvo perduotas Lietuvai. Rusija išvedė armiją iš Vilniaus. 1920 m. rugpjūčio mėnesį Raudonąją armiją prie Varšuvos sulaukė ir sumušė lenkai. Sekdama paskui besitraukiančią rusų armiją, lenkų kariuomenė vėl įsiveržė į Lietuvą. Norėdama išvengti naujo karinio konflikto, Lietuva derėjosi su Lenkija. 1920 m. spalio 7 d. tarp Lietuvos ir Lenkijos pasirašyta Suvalkų sutartis, nustatyta *demarkacinė linija*, Vilnius ir Vilniaus kraštas paliekamas Lietuvai. Ši sutartis turėjo galioti tol, kol bus išspręsti ginčytini teritoriniai klausimai. Po dviejų dienų – spalio 9 d. generolas L. Želigovskis pasiskelbė maištininku, užėmė Vilnių, veržėsi gilyn į Lietuvą. Tačiau Lietuvos kariuomenė 1920 m. lapkričio 19–21 d. prie Širvintų ir Giedraičių sumušė priešą. Tautų Sąjunga pareikalavo nutraukti kovas ir pasiūlė konfliktą spręsti taikiai. Tačiau Tautų Sąjungoje konfliktas nebuvo išspręstas. Tautų Sąjunga stengėsi palaikyti Lenkiją. Vilnius buvo fiktyviai prijungtas prie Lenkijos. 1922 m. kovo 24 d. lenkai šį kraštą pavadino Vidurine Lietuva. Vilnių Lietuvai SSRS grąžino 1939 m. spalio 10 d. pagal Sovietų Sąjungos ir Lietuvos savitarpio pagalbos sutartį.

LIETUVA PARLAMENTINĖS RESPUBLIKOS LAIKOTARPIU 1920–1926 m.

- I. *Steigiamasis seimas ir jo darbas (1920–1922).*
 1. *Steigiamojo seimo sušaukimas (1920 m. gegužės 15 d.).*
 2. *Lietuvos Respublikos Konstitucijos priėmimas (1922 m. rugpjūčio 1 d.).*
 3. *Žemės reformos įstatymas (1922 m. balandžio 3 d.).*
 4. *Lito įvedimas (1922 m. rugpjūčio 16 d.).*
- II. *Krikščionių demokratų valdymas (1922 m. spalį–1926 m. birželį).*
- III. *Lietuvos tarptautinė padėtis (1920–1926).*
 1. *Lietuvos tarptautinis pripažinimas.*
 2. *Klaipėdos krašto atgavimas.*
 3. *Santykiai su Lenkija.*
 4. *1926 m. nepuolimo ir neutraliteto sutartis su Sovietų Sąjunga.*
- IV. *Lenkijos vyriausybės politika Vilniaus krašte (1920 m. spalį–1939 m. spalį).*
- V. *Liaudininkų ir socialdemokratų valdymas (1926 m. birželį–1926 m. gruodį).*
- VI. *1926 m. gruodžio 17 d. perversmas.*

Nutarimas sušaukti *demokratiškai* išrinktą *Steigiamąjį seimą* buvo priimtas 1918 m. vasario 16 d. Rinkimai į Steigiamąjį seimą vyko 1920 m. balandžio 14–15 d. Buvo išrinkta 112 deputatų. Daugumą vietų (59) gavo *krikščionių demokratų* partija. Steigiamasis seimas pradėjo darbą Kaune 1920 m. gegužės 15 d., nes Vilnių buvo užėmę lenkai. Steigiamasis seimas perėmė krašto valdymą. Seimo pirmininku išrinktas **A. Stulginskis**. Jis kartu ėjo ir prezidento pareigas. A. Stulginskis išdėstė svarbiausius seimo uždavinius: sukurti demokratinę respubliką, priimti demokratinę konstituciją, vykdyti žemės reformą. Steigiamasis seimas baigė darbą 1922 m. spalio 1 d., kai pagal naują 1922 m. Lietuvos Konstituciją buvo išrinktas Pirmasis seimas.

1922 m. rugpjūčio 1 d. Steigiamasis seimas priėmė *Konstituciją*. Už Konstituciją balsavo visi LKDP nariai. Konstitucija skelbė:

- Lietuva – *demokratinė respublika*; valstybinės valdžios *suverenitetas* priklauso tautai, ją vykdo Seimas, vyriausybė ir teismai;

- Lietuvos *vėliava* – geltona, žalia, raudona; Lietuvos *herbas* – baltas Vytis raudoname fone, lietuvių kalba valstybinė;

- Seimas renkamas kas treji metai visuotiniu slaptu balsavimu. Seimas turėjo leisti įstatymus, prižiūrėti vyriausybę, tvirtinti biudžetą;

- *Prezidentą* renka Seimas trejiems metams slaptu balsavimu ir absoliučia balsų dauguma (50 % + 1). Prezidentas turėjo teisę paleisti Seimą ir skelbti naujus rinkimus. Naujas Seimas turi perrinkti prezidentą. Prezidentas turi teisę skirti ministrą pirmininką, tvirtinti kitus ministrus. Prezidentas skelbia Seimo priimtus įstatymus, gali grąžinti Seimui svarstyti iš naujo. Prezidentas yra ginkluotųjų pajėgų viršininkas;

- Bažnyčiai buvo suteikta daug teisių: buvo privalomas tikybos mokymas mokyklose, monopolinė teisė registruoti gimimo, santuokos ir mirties aktus, įsigyti kilnojamą ir nekilnojamą turtą.

Lietuva nuo senų laikų garsėjo kaip žemės ūkio kraštas. 80 % Lietuvos gyventojų dirbo žemės ūkyje. Pirmasis pasaulinis karas, *nepriklausomybės kovos* trukdė normaliai tvarkytis žemės ūkyje. Lietuvoje 40 % dirbamosios žemės priklausė dvarininkams, dauguma jų buvo sulenkėję ir siekė sąjungos su Lenkija. Žemės ūkio reforma turėtų juos susilpninti. Smulkieji ir vidutinieji valstiečiai žemę turėjo rė-

žiuose. Ūkininkas turėjo ūkininkauti, kaip norėjo dauguma kaimo gyventojų. Buvo daug bežemių ir mažažemių, kurie troško žemės. Be to, buvo pažadėta žemės *savanoriams*, kurie gynė Lietuvą nuo užpuolikų. 1922 m. balandžio 3 d. buvo priimtas *žemės reformos įstatymas*. Pagal šį dokumentą:

- asmeniui paliekama 80 ha, kita žemė paimama į žemės reformos fondą;
- žemė atimama iš kovojusių priešų gretose;
- svetimšaliai per 3 metus turi žemę perleisti Lietuvos piliečiams;
- sudarytas žemės fondas išdalijamas bežemiams ir mažažemiams (po 5 ha);
- kiekvienas savanoris gauna nuo 8 iki 20 ha (nelygu kokia žemės kokybė).

Už gautą žemę visi, tik ne kariai, turėjo per 36 metus sumokėti *išperkamuosius mokesčius*. Reforma neišsprendė žemės problemos: iš 95 tūkst. bežemių ir mažažemių žemę gavo tik 65 tūkst. Iš 5 ha išgyventi sunku. Naujakuriams teko blogesnės žemės. Geriau sekėsi savanoriams ir karininkams. Dauguma gavusių žemės greitai jos neteko. 1937 m. 45 % naujakurių žemių valdė jau kiti savininkai. Nors ir būta ribotumų, bet reforma padėjo pereiti prie smulkaus kapitalistinio žemės ūkio. Kuriant žemės reformos įstatymą, aktyviai talkino kunigas **M. Krupavičius**.

Litas, kaip valstybės pinigas, Lietuvoje pradėjo cirkuliuoti nuo 1922 m. spalio 1 d. Per 3 mėnesius visi svetimi apyvartoje buvę mokamieji ženklai atitinkamu kursu iškeičiami į litus. Be Rusijos rublio ir Vokietijos okupacinių pinigų, Lietuvoje 1919–1922 m. cirkuliavo 10 įvairių kitų piniginių ženklų. Po reformos litas tapo auksu padengta valiuta. Tuo metu 1 JAV doleris buvo keičiamas į 10 litų. Litas leido naujai įsteigtas Lietuvos bankas. Litas tapo viena tvirčiausių valiutų pasaulyje. Pirmi lietuviški banknotai buvo spausdinami Vokietijoje, vėliau – Čekoslovakijoje, Anglijoje. Lietuviškos 1, 2, 5 litų monetos buvo sidabrinės. Jos nukaltos 1925 m. Anglijoje. 1936 m. lietuviškos sidabrinės 1, 2, 5, 10 litų monetos pradėtos kalti Kaune, „Spindulio“ bendrovės rūmų rūsyje. Sidabro ruošiniai buvo perkami Belgijoje. Monetų projektus sukūrė dailininkas J. Zikaras. Priimant lito įstatymą, didelį parengiamąjį darbą atliko profesorius **V. Jurgutis**. Jis net vadinas „lito tėvu“.

1922 m. spalio 1 d. baigė darbą Steigiamasis seimas. Rinkimuose į I Seimą daugiausia balsų gavo krikščionių demokratų partija. I Seimas dirbo 1922 m. lapkričio 13 d.–1923 m. kovo 12 d. Seimas prezidentu išrinko **A. Stulginskį**. Kadangi I Seimas nesutarė, naujai sudarytai vyriausybei pritarė tik pusė Seimo, todėl A. Stulginskis Seimą paleido. II Seimas buvo išrinktas 1923 m. gegužės mėnesį, o pradėjo dirbti birželyje. Seime absoliučią daugumą gavo krikščionys demokratai. Prezidentu buvo išrinktas A. Stulginskis, ministru pirmininku – E. Galvanauskas. II Seimas išbuvo visą Konstitucijos numatytą kadenciją. Lietuvos ūkio plėtrą lėmė Vakarų Europos valstybių paklausa ir pasiūla. Lietuva – agrarinė šalis, pramonė atsilikusi. 75 % Lietuvos eks-

porto sudarė žemės ūkio produktai. Ypač klestėjo gyvulininkystė. Žemės reforma buvo tęsiama. Ji vyko sėkmingai. 1929 m. pasaulyje prasidėjo *ekonominė krizė*. Lietuvos ji nepalietė, nes pasiūla buvo mažesnė už paklausą. Lietuva tapo Vokietijos, Anglijos prekių rinka ir agrarinių žaliavų šaltiniu. Kūrėsi smulkiosios įmonės: spirito varyklos, lentpjūvės, malūnai, kurie greitai duodavo pelno. Buvo plėtojamos ir senosios pramonės šakos, vyravusios XIX a. pabaigoje. Stambiausias buvo brolių Tilmansų metalo apdirbimo fabrikas Kaune. Šio fabriko produkcija – viela, užraktai, vinys, akėčios, plūgai. Antra pagal plėtrą pramonės šaka – odos apdirbamoji pramonė. Brolių Frenkelių fabriko produkcija – avalynė. Sparčiai plėtojosi tekstilės pramonė: 1927 m. darbą pradėjo Kauno „Drobė“, gaminusi kokybiškus vilnonius audinius. 1923 m. pradėjo veikti Aleksoto stiklo fabrikas, gaminęs butelius. Lakštinis stiklas buvo importuojamas. Kitos pramonės šakos tik kūrėsi: steigėsi statybinių medžiagų (plytų), cheminių medžiagų (lakų, dažų), degtukų fabrikai. Išaugo mėsos, tabako, alaus, spirito, saldinių pramonė. 1926 m. buvo 209 mėsos perdirbimo įmonės. Stambiausia buvo J. Vailokaičio įmonė Kaune, vežusi produkciją į Angliją, Vokietiją, Čekoslovakiją. Dėl pinigų reformos pagerėjo Lietuvos finansinė būklė. Lietuvoje kūrėsi nauji bankai. Į visas ūkio šakas kapitalą investavo JAV lietuviai.

Valdant krikščionims demokratams, Lietuva turėjo tvirtą valiutą. Valstybės biudžetas buvo subalansuotas. Vyriausybė tiesė kelius, geležinkelius, statė mokyklas, ligonines, tęsė žemės reformą. Žemės reformai energingai vadovavo žemės ūkio ministras kunigas **M. Krupavičius**. Per visą krikščionių demokratų valdymą galiojo karo padėties įstatymas, įvestas 1920 m. liepos 23 d., kai Lenkija užpuolė Lietuvą. Krikščionys demokratai buvo kritikuojami dėl perdėto Bažnyčios rėmimo.

Reikėjo, kad 1918 m. vasario 16 d. atkurtą nepriklausomą Lietuvos valstybę pripažintų ir užsienio šalys. Jei Rusijoje nebūtų įsigalėjusi sovietų valdžia, jei Vokietija nebūtų pralaimėjusi Pirmąjį pasaulinį karą, nepriklausoma Lietuvos valstybė būtų negalėjusi egzistuoti. Pirmiausia nepriklausomą Lietuvos valstybę pripažino Vokietija – 1918 m. kovo mėnesį, Sovietų Rusija – 1920 m. liepos mėnesį. Svarbiausias problema, iškilusias po Pirmojo pasaulinio karo, svarstė *Paryžiaus taikos konferencija*. Paryžiaus taikos konferencijos biuras propagavo nepriklausomos Lietuvos idėją. Lietuvai labai kenkė Lenkijos diplomatai. Valstybės, nugalėjusios Pirmajame pasauliniame kare, visaip stengėsi, kad Lietuva būtų nepripažinta *de jure*. Nė viena Pabaltijo problema negalėjo būti išspręsta, kol nebuvo išspręstos Rusijos problemos, nes Lietuva tebebuvo carinės Rusijos teritorijoje. Visos didžiosios valstybės rėmė *balta-gvardiečius* – kalbėjo apie nedalomą Rusiją. Didžiosios valstybės – anglai, prancūzai – įsivaizdavo Lietuvą Pabaltijo šalių *federacijoje*. JAV, Lenkija norėjo, kad Lietuva būtų prijungta prie Lenkijos. Tautų Sąjunga pasiūlė tiesiogines derybas. Derybų pirmininku paskirtas P. Hymansas. P. Hymanso

nuomone, Lietuvos ateitis – glaudi Lietuvos ir Lenkijos sąjunga. Dėl politinių užsienio valstybių prieštaravimų Lietuva galėjo laviruoti. Kai baigėsi intervencija Rusijoje, Lietuvą *de jure* 1922 m. pripažino JAV, Vatikanas, Anglija, Prancūzija, Italija, Japonija. 1921 m. Lietuva priimama į *Tautų Sąjungą*. Lietuva užmezgė diplomatinius santykius su dauguma pasaulio valstybių.

Iki Pirmojo pasaulinio karo Klaipėdą buvo užėmę vokiečiai. Atgavus nepriklausomybę, Lietuvos vyriausybė siekė sujungti Didžiąją ir Mažąją Lietuvą. Lietuvos delegacija stengėsi, kad tai būtų *juridiškai* patvirtinta Paryžiaus taikos konferencijoje. Konferencija nusprendė: kol paaiškės Lietuvos statusas, Klaipėdos kraštą perduoti Prancūzijai. 1920 m. į Klaipėdos uostą įplaukė prancūzų ir anglų karo laivai. Klaipėdos krašte tebegaliojo vokiški įstatymai, tebebuvo senieji valdininkai, lietuviai buvo skriaudžiami – nebuvo lietuviškų mokyklų, negalėjo mokytis lietuvių kalba. Anglija, Prancūzija, Lenkija Klaipėdos krašte norėjo sukurti atskirą valstybę. Lietuvos vyriausybė, gavusi tokių žinių, sušaukė slaptą E. Galvanausko vadovojamą posėdį, kuriame buvo numatyta improvizuoti sukilimą – remiantis krašto gyventojų valia, Klaipėdą prijungti prie Lietuvos. Klaipėdoje veikė M. Jankaus vadovaujamas Mažosios Lietuvos gelbėjimo komitetas. Komitetas rengė demonstracijas, mitingus, susirinkimus. Lietuvos vyriausybė apengė karius civiliais drabužiais. 1923 m. sausio 15 d. jie užėmė Klaipėdą. Mažosios Lietuvos gelbėjimo komitetas reikalavo:

- Klaipėdą prijungti prie Lietuvos;
- išvesti užsieniečius iš Klaipėdos.

1924 m. Klaipėda galutinai prijungiama prie Lietuvos. 1924 m. Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Italijos ir Japonijos vyriausybės Paryžiuje pasirašė Klaipėdos krašto perdavimo Lietuvai *konvenciją*.

1920 m. spalio 7 d. Lietuvos ir Lenkijos Suvalkų sutartimi Vilnius ir Vilniaus kraštas pripažintas Lietuvai. Bet 1920 m. spalio 9 d. Želigovskis įsiveržė į Vilnių ir jį užėmė. Lenkijos prezidentas J. Pilsudskis teigė, kad L. Želigovskis savavališkai, be J. Pilsudskio žinios, vykdo karo veiksmus (nors slapta jį rėmė ir ginklais, ir kariais). Prasidėjo Lenkijos ir Lietuvos ginčas dėl Vilniaus. Tautų Sąjunga buvo arbitras, tačiau problema taip ir liko neišspręsta. 1922 m. vasario 3 d. nustatyta demarkacinė linija geležinkeliu Gardinas–Vilnius–Daugpilis. Vilnius ir jo kraštas iki 1939 m. spalio 10 d. liko užgrobtas lenkų.

1926 m. rugsėjo 28 d. Maskvoje Lietuva ir SSRS pasirašė *nepuolimo ir neutraliteto sutartį*. Sovietų Sąjunga atvirai palaikė Lietuvą ginčijantis su Lenkija dėl Vilniaus. Pagal šią sutartį abi šalys įsipareigojo gerbti viena kitos suverenitetą ir teritorijų vientisumą. Buvo tęsiama politika 1920 m. liepos 12 d. sutarties dvasia.

1920 m. spalio 9 d. L. Želigovskio vadovaujama Lenkijos kariuomenė užgrobė Vilnių ir jo kraštą, kur gyveno 0,5 mln. gyventojų. Lenkija iš pradžių sukūrė tariamą savarankišką *Vidurinę Lietuvą*. L. Želigovskis pasiskelbė diktatoriumi, vyriausiuoju kariuomenės

vadu. Vilniaus kraštas padalytas į apskritis, valsčius, seniūnijas. Svarbiausia buvo sureguliuoti valdžios organų ir ne lenkų tautybės žmonių santykius.

L. Želigovskis iš pradžių nesiryžo organizuoti rinkimų į seimą, nes lietuviai, baltarusiai, žydai buvo prieš, nebuvo tikras ir dėl lenkų paramos. Rinkimai į Vilniaus seimą skelbiami 1922 m. Šie rinkimai buvo *falsifikuojami*, rinkėjai papirkinėjami, grasinama, rinkėjai važiavo net iš centrinės Lenkijos. Buvo balsuojama tik už lenkų kandidatus. 1922 m. sausio 8 d. Vilniaus seimas buvo išrinktas. Seimas priėmė nutarimą dėl Vidurinės Lietuvos prijungimo prie Lenkijos. Lenkijos seimas tą nutarimą patvirtino. Šioje teritorijoje pradėjo veikti Lenkijos įstatymai. 1925 m. Lenkijos seimas priėmė įstatymą dėl Vilniaus krašto ir Vakarų Baltarusijos padalijimo į Vilniaus, Naugarduko ir Balstogės vaivadijas. Vaivadija dalijosi į apskritis, valsčius, seniūnijas.

Vilniaus kraštas neteko ryšio su Lietuva. Lenkija niekino Vilnių. Jis buvo tik lenkiškų prekių realizavimo rinka ir žaliavų šaltinis. Okupacijos metais klestėjo tik smulkiosios pramonės šakos: lentpjūvės, odos, muilo, tabako, alaus, degtinės. Stambiausios įmonės buvo radijo aparatų gamykla „Elektricit“, linų apdirbimo fabrikas „Rallopal“, Grigiškių kartono fabrikas. 1921 m. Vidurinėje Lietuvoje veikė tik pusė buvusių įmonių, jos gamino tik 1/3 ikikarinės produkcijos. 1923 m. Vilniaus krašto pramonę ištiko krizė. Pramonė nepasiekė prieškarinio lygio, ji dar labiau nusmuko. 1929 m. vienai įmonei teko 15 darbininkų, o prieš Pirmąjį pasaulinį karą – 73 darbininkai. 1928 m. Vilniuje veikė 262 įmonės, o 1930 – tik 61. Įmonės bankrutavo. Jose buvo dirbama po 12 val. Darbdaviai nepriimdavo *profsąjungos* narių, *socialinis draudimas* neegzistavo, uždarbis buvo perpus mažesnis nei Lenkijoje. Daugelyje įmonių įvesti talonai, kurie galiojo tik fabriko teritorijoje. Didėjo bedarbių gretos.

Vilniaus krašte sunyko ir žemės ūkis: buvo naudojami pasenę žemės ūkio įrankiai, laikomi neproduktyvūs gyvuliai. Vyravo smulkieji ūkiai – iki 5 ha (44 % visų ūkių). Tokiuose ūkiuose buvo neįmanoma išmaitinti savo šeimą, buvo pigi darbo jėga. 1920 m. L. Želigovskis paskelbė dekretą dėl žemės: lenkams suteikiama pirmenybė įsigyti žemės. Per 12 metų lenkų kolonistams išdalyta 70 000 ha. Vilniaus krašte kaimai buvo dalijami į vienkiemius. Ūkininkai kentėjo dėl mokesčių – valstiečiai mokėjo net 83 rūšių mokesčius. Prasiskolinę ūkiai parduodami iš varžytinių. Vilniaus krašto ūkininkai nepajėgė maistu aprūpinti net Vilniaus.

Vilniaus krašto pavergimas buvo didelė žala lietuviams: lenkai stengėsi juos asimiliuoti. Tam buvo pasitelkiamas administracinis aparatas, Bažnyčia, švietimas. Iš visų valdžios įstaigų stengiamasi išguiti lietuvius, vietos savivaldos organuose paliekami tik lenkai. Lenkinti padėjo ir valstybinės kalbos įstatymas (vietiniams gyventojams buvo leidžiama kreiptis sava kalba, o besikreipiantįjį galima sulaukyti, kol bus išsiaiškinta, kad jis ne lenkas). Bažnyčioje pamaldos vyko lenkų kalba. Uždaromos lietuviškos mokyklos: 1925 m. veikė 256, o 1938 m. – tik 2.

Garsiausios mokyklos – Švenčionių gimnazija, Vilniaus Vytauto Didžiojo mokykla.

Vilniaus kraštas virto Lenkijos provincija ne tik ekonomikos, bet ir kultūros srityje. 1919 m. atkuriamas Vilniaus universitetas. Jis pavadinamas Stepono Batoro vardu. Dėstoma lenkų kalba. 1925 m. Vilniuje pradeda veikti Konservatorija, 1937 m. – Pedagoginis institutas. Vilniaus krašto gyvenime svarbi LMD (*Lietuvių mokslo draugija*). Jos tikslas – rinkti tautosaką, liaudies meną, puoselėti lietuviybę. Šioje draugijoje dirbo J. Basanavičius, J. Balčikonis, K. Būga, L. Gira, J. Jablonskis, J. Tumas-Vaižgantas, Žemaitė, A. Žmuidzinavičius.

1926 m. birželio mėnesį buvo išrinktas III Seimas. 1926 m. birželio mėn. rinkimus į Seimą laimėjo *liaudininkai* ir *socialdemokratai*. Prezidentu išrenkamas K. Grinius. Prezidentas patikėjo M. Sleževičiui sudaryti naują Ministrų Kabineta. Liaudininkai ir socialdemokratai daug ką pakeitė:

- panaikinamas karo stovis;
- iš kalėjimų paleidžiama daug komunistų;
- leidžiami politiniai susirinkimai, vieši mitingai;
- kunigams nemokamos algos;
- leidžiama įkurti 75 naujas lenkų mokyklas;
- sudaroma nepuolimo sutartis su SSRS.

Opozicija skelbė, kad dėl tokios vyriausybės politikos komunistams bus palankesnės sąlygos užimti

valdžią. Opozicija į savo pusę patraukė ir kariuomenę. Buvo pradėtas rengti *perversmas*. Jį organizavo majoras P. Plechavičius, pulkininkas J. Petraitis, kapitonas A. Mačiūka, kunigas M. Krupavičius. A. Smetona pritarė perversmo planui. 1926 m. gruodžio 17 d. įvyko perversmas, rengtas krikdėmų, bet politiškai laimėtas tautininkų. Tautininkai nebesitikėjo ateiti į valdžią parlamentiniu būdu, todėl siekė daugiau galių suteikti prezidentui. Perversmo data pasirinkta 1926 m. gruodžio 17 d. – per prezidento K. Griniaus gimtadienį. Kariai apsupo prezidentūrą, paštą, telefoną-telegrafą, pareikalavo, kad K. Grinius atsistatydintų. Ilgai įkalbinėjamas K. Grinius pagaliau perdavė valdžią A. Smetonai. Valstybės perversmas įvykdytas be šūvių, per vieną naktį. P. Plechavičius paskelbė kelis atsisaukimus: „Buvęs paruoštas bolševikų sukilimas likviduotas. Senoji valdžia suimta ...“ Jokio komunistų sąmokslas iš tikrųjų nebuvo. Gandai buvo reikalingi tikriesiems sąmokslininkų antikonstituciniams veiksams maskuoti. Po perversmo Lietuvoje baigėsi parlamentarizmo laikotarpis, buvo įvestas *autoritarinis* A. Smetonos režimas, paleistas Seimas. Už paslaugas A. Smetona dosniai atsilygino. P. Plechavičius apdovanojamas Gedimino II laipsnio ordinu, gauna pulkininko laipsnį ir 1927–1929 m. kariuomenės štabo viršininko postą. Perversmas sustabdė demokratijos plėtrą, bet stabilizavo politinę padėtį Lietuvoje.

LIETUVA AUTORITARINIO VALDYMO METAIS 1926–1940 m.

I. Tautininkų vidaus politika.

1. Politinė situacija Lietuvoje.
2. Opozicija režimui.
3. Lietuvos ūkis.

II. Lietuvos užsienio politika (1926–1940).

1. Tarptautinė padėtis ketvirtajame dešimtmetyje.
2. Lietuvos ir Lenkijos santykiai.
3. Lietuvos ir Vokietijos santykiai. Klaipėdos netektis (1939 m. kovo 23 d.).

4. *Santykiai su Latvija, Estija.*

5. *Ribentropo-Molotovo paktas (1939 m. rugpjūčio 23 d.) ir Lietuva.*

III. *Švietimas, mokslas, kultūra (1918–1940).*

1. *Švietimas Lietuvoje: pradinės mokyklos, progimnazijos ir gimnazijos, specialiosios mokyklos, aukštosios mokyklos.*

2. *Literatūra ir spauda.*

3. *Teatras.*

4. *Architektūra ir dailė.*

5. *Sportas.*

Po 1926 m. gruodžio 17 d. *perversmo karininkai* valdžią perdavė **A. Smetonai**. A. Smetona į valdžią atėjo perversmo keliu. A. Smetona tikino, kad:

- *parlamentinis kelias* būtų klaida;
- šaliai reikalinga tvirtos rankos politika;
- *tautininkų* partija garantuos geresnį gyvenimą.

1926 m. gruodžio 17 d. įvykiais baigėsi Lietuvos parlamentinis laikotarpis. Buvo sudaryta nauja vyriausybė, kuriai vadovavo **A. Voldemaras**. Perversmui pateisinti reikėjo motyvų. Pirmomis dienomis po perversmo suimta 350 komunistų. Keturi komunistai: **K. Požėla, J. Greifenbergeris, K. Giedrys, R. Čarnas** – buvo sušaudyti. 1927 m. paleidžiamas Seimas. A. Smetonos netenkino 1922 m. Konstitucija, nes pagal ją prezidentas savo rankose galėjo sutelkti tik ribotą valdžią. 1928 m. gegužės 15 d. buvo priimta nauja Konstitucija. Naujoji Konstitucija suteikė prezidentui teisę:

- leisti įstatymus;
- skirti vyriausybę;
- savo nuožiūra paleisti Seimą.

Taigi prezidento įgaliojimai buvo išplėsti. Pagal 1928 m. Konstituciją prezidentą rinko visi Lietuvos žmonės. 1931 m. priimamas savivaldybių įstatymas. Pagal 1931 m. rinkimo nuostatas prezidentą rinko *ypatingieji tautos atstovai*, išrinkti apskričių tarybų. Prezidentas buvo renkamas septyneriems metams. 1931 m. išrinktas A. Smetona net neturėjęs varžovo. 1929 m. A. Smetona vietoj A. Voldemaro paskyrė naują ministrą pirmininką **J. Tūbelį**. A. Smetonai nepatiko per daug savarankiška A. Voldemaro veikla. 1936 m. buvo uždraustos visos partijos, išskyrus tautininkų. 1936 m. išrinktas Seimas, atstovavęs tik tautininkų partijai. 1938 m. paskelbta Konstitucija, kuri prezidentui suteikė didelių galių: prezidentas vadovauja valstybei, skiria ministrą pirmininką, yra vyriausiasis karinių pajėgų vadas, skelbia karą ir taiką, tvirtina biudžetą, gali paleisti Seimą. Prezidentas pasidarė niekam nepavaldus, neatsakingas ir niekieno neatšaukiamas. Buvo įtvirtintas *autoritarinis* režimas. Tačiau Lietuvoje nebuvo genocido, nebuvo propaguojamas rasizmas ir antisemitizmas.

Demokratiškos partijos lyderiai nepritarė *diktatūrai*. 1927 m. Tauragėje, Alytuje, Vilkaviškyje bandyta suorganizuoti *pučus*, kad būtų nuverstas A. Smetona. Tačiau maištai buvo nuslopinti. 1934 m. buvo mėginama gražinti A. Voldemarą į ministro pirminko kėdę. Pučas buvo nesėkmingas, A. Voldemaras nuteisiamas kalėti. 1935 m. Dzūkijoje ir Suvalkijoje kilo ūkininkų streikai. Be ekonominių reikalavimų, ūkininkai kėlė ir politinius: reikalavo demokratiškos rinkimų. Streikas buvo numalšintas, keturi vadai sušaudyti. Prieš A. Smetonos valdymo formą pasisakė filosofas S. Šalkauskis, J. Šliūpas. Po 1938 m. Lenkijos *ultimatumo*, 1939 m. praradus Klaipėdos kraštą, A. Smetona nusileido – buvo sudaryti nauji ministrų kabinetai, vadovaujami J. Černiaus, A. Merkio.

1929–1938 m. ministru pirmininku buvo J. Tūbelis. Jis dirbo apdairiai, taupė finansus, subalansavo biudžetą, neėmė paskolų iš užsienio, išlaikė tvirtą litą. Gyvenimo lygis Lietuvoje buvo gana aukštas. 1940 m. Lietuvos darbininkas vidutiniškai uždirbdavo 150 Lt, o 1 kg kiaulienos kainavo 1,8 Lt, jautienos – 1 Lt, duonos 1 kg – 0,30 ct. Pagrindinė Lietuvos ekonomikos šaka – žemės ūkis. 1929 m. patvirtintas naujas žemės įstatymas – žemės norma padidėjo nuo 80 iki 150 ha. Daugiausia vyravo 10–20 ha ūkiai. Žemės ūkis buvo pažangus: sėjama kokybiška sėkla, naudojama pažangiausia technika, sėjami rugiai, kviečiai, avižos. Grūdai eksportuojami. Pagal išaugintų linų kiekį Lietuva užėmė trečią vietą pasaulyje. Lietuva daugiausia produktų veždavo į Vokietiją, o nuo 1933 m. – į Angliją. 1923 m. įsteigta akcinė bendrovė „Maistas“, kuri apdorodavo ir eksportuodavo mėsos produktus. Jos fabrikai buvo Kaune, Klaipėdoje, Tauragėje, Panevėžyje, Šiauliuose. 1923 m. įsteigtas „Lietūkis“ ūkininkus aprūpindavo prekėmis, supirkdavo ir eksportuodavo kiaušinius, sviestą, linus, sėmenis, grūdus. 1927 m. pradėjęs veikti „Pienocentras“ organizavo pieno produktų prekybą vidaus ir užsienio rinkoje. Lietuvos pramonė nedidelė: buvo apie 1500 įmonių, kuriose dirbo po 5 ir daugiau darbininkų. Į Lietuvos pramonę savo lėšas investavo Belgija, Švedija,

Vokietija, JAV, Latvija. Nepriklausomos Lietuvos žemės ūkis ir pramonė sparčiai plėtėsi. Kilo Lietuvos gyventojų gyvenimo lygis. Tačiau politinė padėtis nebuvo tvirta – trukdė *autoritarinis* valdymas.

Užsienio politikoje sudėtingiausi buvo Lietuvos ir Lenkijos santykiai. 1920 m. spalio 7 d. Suvalkų sutartimi Lenkijos vyriausybė Vilnių ir Vilniaus kraštą pripažino Lietuvai. Praslinkus dviem dienoms, spalio 9 d. buvo inscenizuotas sukilimas – L. Želigovskis užėmė Vilnių ir Vilniaus kraštą. Prasidėjo nuolatiniai Lietuvos ir Lenkijos ginčai dėl Vilniaus. Lietuva nutraukė su Lenkija kultūrinius, ekonominius ir diplomatinus ryšius. Nutrūko prekyba, telefono, telegrafo ryšiai, nebuvo susisiekimo per demarkacinę liniją. Tautų Sąjunga ir jos atstovas Hymansas ne sykį siūlė susitarimo projektus. Iš esmės tai buvo Lietuvos įtraukimo Lenkijos įtakon projektai. 1923 m. Ambasadorių konferencija Vilnių ir jo kraštą paliko Lenkijai, todėl Lietuva atsisakė užmegzti su Lenkija *diplomatinius santykius*. Lenkijai buvo svarbu ir išlaikyti Vilniaus kraštą, ir turėti diplomatinus santykius, tada galėtų tranzito teise keliauti Nemunu, geležinkeliu, naudotis uostu ir t. t. 1938 m. kovo 17 d. Lenkija pateikė Lietuvai *ultimatumą*. Lietuva privalanti užmegzti diplomatinus santykius, nors jos ir netenkino Vilniaus krašto padėtis, kitaip buvo grasinama karu. Lietuvai teko užmegzti diplomatinus santykius. 1939 m. spalio 10 d. Sovietų Sąjunga ir Lietuva pasirašė savitarpio pagalbos sutartį. Remiantis šia sutartimi, Vilnius ir Vilniaus kraštas grąžintas Lietuvai.

Iki 1933 m. Lietuvos ir Vokietijos santykiai buvo normalūs. Po 1933 m., atėjus į valdžią A. Hitleriui, santykiai labai komplikavosi. Vokietija buvo svarbiausia Lietuvos žemės ūkio produktų realizavimo rinka, todėl Lietuva siekė išlaikyti gerus santykius. A. Hitleris vis dažniau reikalavo peržiūrėti sienas. Vokiečiai atsisakė pirkti lietuviškas prekes. Lietuva pradėjo prekes eksportuoti į Angliją. Klaipėdos krašto *nacionalsocialistai* Noimanas ir Zesas siekė Klaipėdą prijungti prie Vokietijos. 1935 m. abu asmenys ir dar 88 žmonės nuteisiami kalėti. Vokietija uždraudė vežti iš Lietuvos galvijus, kiaules, mėsą. Lietuva buvo priversta *amnestuoti* pučistus. 1938 m. Vokietija užgrobė Austriją, 1939 m. – Čekoslovakiją, nutarė, kad atėjo laikas prisijungti Klaipėdą. 1939 m. kovo 20 d. Vokietijos užsienio reikalų ministras J. Ribentropas ultimatyvia forma pareiškė Lietuvos užsienio reikalų ministrui J. Urbšui: arba Lietuva geruoju atiduosianti Klaipėdos kraštą, arba Vokietija peržengsianti Lietuvos sieną ir nežinia kur sustosianti. Atsakyti reikėjo ne vėliau kaip iki kovo 22 d. 1939 m. kovo 22 d. 23 val. 55 min. Lietuva pasirašė sutartį, pagal kurią Klaipėdos kraštas perduodamas Vokietijai. Kovo 23 d. rytą Vokietijos kariniai daliniai jau buvo Klaipėdoje. Klaipėdos krašto nacionalistai užėmė Lietuvos vyriausybės įstaigas

Klaipėdoje: muitinę, paštą, radiofoną. Kovo 23 d. Klaipėdoje pasirodė ir pats A. Hitleris, lydimas 40 karo laivų, 30 naikintuvų. Jis stebėjo karinį paradą ir iš teatro balkono pasakė trumpą kalbą. Tai buvo propagandinis triukas – norėta pasauliui parodyti savo karinę galią. Iš tikrųjų, Lietuva neatidavė Klaipėdos krašto, jis buvo atplėštas jėga. Klaipėdos krašto netektis – Lietuvai didelis nuostolis. Lietuva neteko uosto, iš kurio buvo eksportuojama 80 % prekių. Okupacija kėlė nerimą Lietuvos gyventojams.

Lietuvos *tautininkai* skeptiškai vertino suartėjimą su Latvija, Estija. Jiems labiau būtų tikusi Vokietijos ir Sovietų Sąjungos draugystė. Atseit, šios padėsiančios atgauti Vilnių. Lietuva, Latvija, Estija 1934 m. Ženevoje sukūrė sąjungą „Baltijos Antantė“, bet ji buvo neveiksminga. Įvyko keletas konferencijų, kur buvo svarstomi politiniai, ūkiniai, kultūriniai klausimai. 1939 m. Pabaltijo valstybės nutarė laikytis *neutraliteto*, nesivelti į aplinkinius karus, išlaikyti egzistenciją.

Vokietija rengėsi karui: ginklavosi, kūrė karinį jūrų, oro laivyną, veikė reguliari armija. A. Hitleris ketino pulti Lenkiją, todėl 1939 m. rugpjūčio 20 d. Stalinui pasiuntė telegramą, reikalavo priimti Ribentropą rugpjūčio 22 d., vėliausiai – 23 d. 1939 m. rugpjūčio 23 d. Vokietijos užsienio reikalų ministras J. Ribentropas ir Sovietų Sąjungos užsienio reikalų ministras V. Molotovas pasirašė Vokietijos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo sutartį ir slaptuosius protokolus: pasirašyta draugystės ir bendradarbiavimo sutartis dešimčiai metų. Susitarta tarpusavio ginčus spręsti taikiai. Slaptaisiais protokolais pasidalijo Lenkiją ir Pabaltijį. Suomija, Estija, Latvija, dalis Lenkijos atsidūrė Sovietų Sąjungos įtakos sferoje, o Lietuva, kita dalis Lenkijos atiteko Vokietijai. Tas susitarimas buvo didžiausia paslaptis. Iš Ribentropo-Molotovo pakto išryškėjo grobikiški Vokietijos ir Sovietų Sąjungos tikslai. Po *fašizmo* ir *stalinizmo* suokalbčio Lietuvai susiklostė labai nepalankios tarptautinės sąlygos, buvo nebeįmanoma išsaugoti savo nepriklausomybės. 1939 m. rugsėjo 28 d. SSRS ir Vokietija pasirašė *sienų nustatymo ir draugystės sutartį*, pagal kurią Lietuva mainais už Lenkijos teritorijos dalį perleidžiama Stalinui. SSRS vadovai ketino prijungti Lietuvą.

Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu buvo nemažai pasiekta kultūros ir švietimo srityse. Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos švietimo ministras buvo J. Yčas. 1922 m. Seimo priimtame įstatyme teigiama, kad pradinis mokslas yra nemokamas ir privalomas. Švietimo reikalams buvo skiriama apie 12 % biudžeto lėšų. 1928 m. pradinės mokyklas lankė apie 40 % mokyklinio amžiaus vaikų. Lietuvoje buvo *valstybinių ir privačių mokyklų*. 85 % pradinių mokyklų – valstybinės, vidurinės daugiausia buvo privačios, visos aukštosios mokyklos – valstybinės.

Iki 1936 m. pradinėse mokyklose buvo 4 skyriai, o nuo 1936 m. – 6 skyriai. Kaime mokiniai dalijami į vasaros ir žiemos grupes: I ir II skyriai mokėsi birželio, liepos, rugsėjo, spalio mėnesį (4 mėn.), o III, IV skyriai nuo lapkričio 1 d. iki gegužės 1 d. (6 mėn.). Dėl tokio trumpesnio mokymo mokiniai mažiau išmokdavo. Iki 1940 m. Lietuvoje neraštingumas nelikviduotas (apie 30 % neraštingų).

Gimnazijos buvo dviejų tipų: *humanitarinio* tipo (plačiau mokantis lotynų kalbos, pagrindinė užsienio kalba – vokiečių, papildomai mokomasi anglų ir prancūzų kalbų) ir *realinio* tipo (plačiau mokomasi matematikos ir gamtos mokslų). Vyravo humanitarinės gimnazijos. Gimnazijos daugiausia privačios. Už mokslą vidutiniškai tekdavo mokėti po 100 Lt per metus. 1938 m. Lietuvoje veikė apie 60 gimnazijų. Apie 40 % moksleivių gimnazijų nebaigdavo, nes trūko pinigų. Lietuvoje buvo ir *specialiųjų mokyklų*, jose jaunimas įgydavo ne tik vidurinį išsilavinimą, bet ir specialybę. Specialiosiose mokyklose mokslas trukdavo 2–4 metus. Svarbesnės iš tų mokyklų: Biržų, Tauragės, Pasvalio komercinės mokyklos, Dotnuvos žemės ūkio mokykla, Alytaus miškininkystės, Fredos sodininkystės, Belvederio gyvulininkystės, Kauno policijos, Aleksoto karo aviacijos, Marijampolės, Telšių, Panevėžio amatų mokyklos. Aukštesniosios mokyklos buvo ir mokytojų seminarijos, kurios veikė Panevėžyje, Marijampolėje, Šiauliuose.

1922–1940 m. buvo septynios aukštosios mokyklos: Kauno universitetas, Kauno žemės ūkio akademija, Kauno veterinarijos akademija, Kauno konservatorija, Kauno aukštieji kūno kultūros kursai, Klaipėdos pedagoginis institutas, Klaipėdos prekybos institutas. Didžiausia aukštoji mokykla buvo Kauno Vytauto Didžiojo universitetas. Universitete buvo šie fakultetai: teisės, gamtos ir matematikos, medicinos, teologijos. Mokslas buvo mokamas. Reikėjo mokėti 100 Lt už semestrą. Skiriama stipendija – 150 Lt vienam mėnesiui, bet ją gaudavo 3–4 % studentų. Pradėjus dirbti, gautus pinigus reikėdavo gražinti. Lietuvoje skurdo gamtos ir technikos mokslai. Daug jaunuolių studijavo užsienyje: Vokietijoje, Austrijoje, Šveicarijoje, Prancūzijoje, Rusijoje.

Literatūra. Senosios kartos literatai: **J. Mačiulis-Maironis**, **Lazdynų Pelėda**, **J. Tumas-Vaižgantas**, **Šatrijos Ragana**, **Žemaitė**, **V. Krėvė** – visi jie Lietuvos patriotai, daugelis poetizavo Lietuvos praeitį (Maironio „Kęstučio mirtis“, „Vytautas pas kryžiuočius“, J. Tumo-Vaižganto „Pragiedruliai“, „Dėdės ir dėdienės“ ir t. t.). Jaunieji rašytojai modernistai: simbolistai **B. Sruoga**, **V. Mykolaitis-Putinas**, keturvėjininkai – **K. Binkis**, **K. Tysliava** pasisakė prieš miesčioniškumą. Išblėsus keturvėjininkų idėjoms,

daugelis pasuko į realizmą: **A. Miškinis**, **S. Nėris**, **V. Mačernis**, **B. Brazdžionis**. Džiugino **I. Simonaitytės**, **J. Grušo**, **J. Paukštelio**, **P. Cvirkos**, **J. Marcinkevičiaus** prozos kūriniai. Vaikams kūrė **P. Mašiotas**. 1930–1931 m. ėjęs „Trečias frontas“ skleidė marksistinę ideologiją. Jame rašė **A. Venclova**, **S. Nėris**, **P. Cvirka**.

1919 m. Lietuvoje buvo trys periodiniai leidiniai, o 1939 m. – 157. Oficialus valdžios laikraštis „Lietuvos aidas“, žmonių mėgstami „XX amžius“, „Lietuvos ūkininkas“, „Ūkininko patarėjas“, „Lietuvos žinios“.

Teatras. Nuo 1919 m. Kaunas tapo lietuvių teatro meno centru. 1919 m. režisierius **A. Sutkus** įkūrė Tautos teatrą. Jis gavo vyriausybės finansinę paramą. Jame dirbo **B. Dauguvietis**, **A. Sutkus**, **P. Kubertavičius**. Nuo 1920 m. pradėjo veikti Operos teatras. Jame dirbo **J. Tallat-Kelpša**, **M. Petrauskas**, **J. Karnavičius**, **A. Račiūnas**. Garsėjo kompozitoriai **M. Petrauskas**, **J. Naujalis**, **S. Šimkus**, **J. Gruodis**, **B. Dvarionas**. 1920 m. pastatyta pirmoji profesionali **Dž. Verdžio** „Traviata“. Surengiamos pirmosios dainų šventės: 1924 m., 1928 m., 1930 m.

Architektūra ir dailė. Lietuvoje buvo daug statoma: ligoninės, sanatorijos, pirtys, poilsio namai, tiltai, mokyklos, gyvenamieji namai. Vyravo Peterburgo architektūros mokykla, kuri rėmėsi klasikiniu stiliumi. To laikotarpio žymesni pastatai: **M. Songailos** ir **V. Dubeneckio** suprojektuotas Valstybės teatras, **M. Songailos** – Banko rūmai, **V. Dubeneckio** – Medicinos fakultetas, Vytauto Didžiojo karo muziejus, **V. Žemkalnio-Landsbergio** – Viešoji biblioteka, Kūno kultūros rūmai, **K. Reisono** – Prisikėlimo bažnyčia, **F. Visbaro** – Pašto valdybos rūmai, **S. Kudo** – Karininkų ramovė. Dailėje dominavo portretai ir peizažai. Žymiausi dailininkai – **A. Žmuidzinavičius**, **R. Kalpokas**, **J. Vienožinskis**. 1922 m. įsteigta Lietuvių meno mokykla. Šioje mokykloje dailės studijoms vadovavo **R. Kalpokas**, **J. Zikaras**, **V. Didžiokas**, **J. Mikėnas**, **J. Vienožinskis**, **A. Žmuidzinavičius**.

Sportas. Tais laikais sportavo nedaugelis. 1919 m. buvo įkurta Lietuvos sporto sąjunga. Nuo 1932 m. valstybė sportui skyrė nemažai lėšų. 1934 m. pastatyti erdvūs Kūno kultūros rūmai. 1939 m. Europos krepšinio pirmenybėms pastatyta 10 000 vietų Sporto halė. 1937 m., 1939 m. lietuviai tapo Europos krepšinio čempionais. 1938 m. moterys krepšininės iškovojo sidabrą. Ypač aktyvus sportininkas buvo **S. Darius** (karo aviacijos karininkas). Jis kartu su **S. Girėnu** 1933 m. liepos 15 d. išskrido iš Niujorko, perskrido Atlantą ir 1933 m. iš liepos 16 d. į 17 d. Soldine vokiečių buvo pašauti. Per 37 val. jie nuskrido 6411 km.

LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS NETEKTIS. PIRMOJI SOVIETINĖ OKUPACIJA

I. Lietuvos nepriklausomybės praradimas.

1. *Sovietų Sąjungos ir Lietuvos savitarpio pagalbos sutartis (1939 m. spalio 10 d.).*
2. *Vilniaus atgavimas.*
3. *Paskutinis A. Merkio vadovaujamas Nepriklausomos Lietuvos Ministrų Kabinetas.*
4. *Raudonosios armijos daliniai Lietuvoje.*
5. *SSRS vyriausybės ultimatumas Lietuvos vyriausybei (1940 m. birželio 14 d.).*
6. *Paskutinysis nepriklausomos vyriausybės posėdis.*
7. *A. Smetonos pasitraukimas į užsienį.*
8. *Raudonoji armija okupuoja Lietuvą (1940 m. birželio 15 d.).*

II. Lietuvos įjungimas į Sovietų Sąjungą.

1. *„Liaudies vyriausybės“ sudarymas (1940 m. birželio 11 d.).*
2. *„Liaudies vyriausybės“ veikla.*
3. *Rinkimai į „Liaudies seimą“ (1940 m. liepos 21 d.).*
4. *„Liaudies seimo“ nutarimai.*
5. *Lietuvos įjungimas į Sovietų Sąjungos sudėtį (1940 m. rugpjūčio 3 d.).*

III. SSRS politika okupuotoje Lietuvoje.

1. *Ekonomikos pertvarka.*
2. *Lietuvos kariuomenės ir teisėsaugos institucijų pertvarka.*
3. *Represijos ir deportacijos.*

IV. Priešinimasis sovietizacijai.

1939 m. rugsėjo 28 d. buvo pasirašyta Vokietijos ir SSRS *Sienų nustatymo ir draugystės sutartis*, kuri numatė naują sieną tarp SSRS ir Vokietijos. **A. Hitleris** sutiko, kad **J. Stalinas** pasiimtų Lietuvą. Tačiau reikėjo, kad pasaulio visuomenė manytų, jog Lietuva pati veržiasi į SSRS glėbį. Jau rugsėjo 29 d. **V. Molotovas** pasikvietė Lietuvos pasiuntinį **L. Natkevičių** ir pareiškė norįs aptarti tolesnį abiejų valstybių bendradarbiavimą. Deryboms į Maskvą išsiunčiamas užsienio reikalų ministras **J. Urbšys**. SSRS vadovai reikalavo pasirašyti Savitarpio pagalbos sutartį, pagal kurią Lietuvoje būtų įkurdinta 50 000 Raudonosios armijos karių. Lietuva gynė neutralitetą. J. Urbšys

domėjosi, ar negalėtų pagelbėti Vokietija, tačiau išgirdo neigiamą atsakymą. Tada Lietuva sutiko pasirašyti su SSRS draugystės sutartį, bet su sąlyga, kad Raudonosios armijos daliniai nebus įvedami. Tik iš trečio karto 1939 m. spalio 10 d. **V. Molotovas** ir **J. Urbšys** savo vyriausybių įgalioti pasirašė *Sovietų Sąjungos ir Lietuvos savitarpio pagalbos sutartį*. Dokumente sakoma:

- Vilnius ir Vilniaus sritis perduodama Lietuvos Respublikai;
- Sovietų Sąjunga įveda į Lietuvą 20 000 raudonarmiečių. Jie apgyvendinti Alytuje, Prienuose, Gaižiunuose, Naujojoje Vilnioje.

Lietuva atgavo Vilnių, bet prarado *neutralumą*, savo *nepriklausomybę*. 1939 m. rugsėjo 19 d. Raudonoji armija užėmė Vilnių. Jis buvo laikomas Vakarų Baltarusijos dalimi. Čia buvo pradėtas kurti stalininis socializmas:

- tvarką darė Minsko partiniai organai;
- prasidėjo *represijos* ir *deportacijos*;
- raudonarmiečiai plėšė miestą, buvo išgabunami fabrikų įrengimai (popieriaus, aliejaus, konservų) spaustuvių, radijo stoties įrenginiai, išvežami archyvai, senosios knygos.

Lietuvos vyriausybė ėmė ruošti perimti Vilnių. Sudaroma generolo **V. Vitkausko** vadovaujama Vilniaus rinktinė. 1939 m. spalio 28 d. Lietuvos kariuomenė įžengė į Vilnių. Po 19 metų Gedimino kalne suplevė savo trispalvė. Lietuvai atiteko nualintas ir apleistas kraštas. Žmonės badavo, butai buvo nešildomi.

Su SSRS pasirašius savitarpio pagalbos sutartį, įvedus Raudonąją armiją, smuko Lietuvos vyriausybės prestižas. Gelbėdamas padėtį, **A. Smetona** pavėdė **A. Merkiui** sudaryti Ministrų Kabineta – 1939 m. lapkričio 21 d. **A. Merkys** numatė, kad stroptai vykdys sutarties su Sovietų Sąjunga sąlygas, ėmė planuoti žemės ūkio reformą Vilniaus krašte. Prasidėjus *Antrajam pasauliniam karui*, sutriko Lietuvos ekonomika: sulėtėjo prekyba su užsieniu, sutriko finansų sistema, dvigubai padidėjo kainos. Daug rūpesčių **A. Merkio** vyriausybei kėlė Raudonosios armijos daliniai Lietuvoje. 20 000 Raudonosios armijos karių buvo *dislokuota* Naujojoje Vilnioje, Alytuje, Prienuose, Gaižiūnuose. Lietuva stengėsi vengti nesusipratimų su „svečiais“. Pirmą pusmetį Raudonosios armijos kariai akivaizdžiai nesikišo į Lietuvos vidaus reikalus. 1940 m. gegužės 25 d. **V. Molotovas** pasikvietė Lietuvos pasiuntinį Maskvoje **L. Natkevičių** ir įteikė *notą*, kurioje buvo pateikiama išgalvota istorija apie raudonarmiečių grobimą ir kankinimą Lietuvoje. Lietuvos vyriausybė stengėsi išsiaiškinti tas istorijas – sudarė specialią komisiją, specialią policiją, gyventojams buvo draudžiama bendrauti su raudonarmiečiais. Sovietų vyriausybei buvo svarbu išpūsti konfliktą ir visiškai jo netirti. Įtampa augo, santykiai aštrėjo. **J. Stalinas** rengė dirvą Lietuvai prijungti prie SSRS.

J. Urbšys ir **A. Merkys** išvyko į Maskvą išsiaiškinti dėl kaltinimų. Jų niekas neklausė, tik kaltino, kad dėl *provokacijų* nenubausti vidaus reikalų ministras **K. Skučas** ir saugumo departamento direktorius **A. Povilaitis**. 1940 m. birželio 10 d. skubiai sušaukiamas Lietuvos vyriausybės posėdis. Vyriausybės nariai priėmė *deklaraciją*, kurioje reiškiamas Lietuvos noras ir toliau palaikyti draugiškus santykius su SSRS. **K. Skučas** ir **A. Povilaitis** buvo atleisti. 1940 m. birželio 14 d. SSRS užsienio reikalų komisaras **V. Molotovas** **J. Urbšiui** įteikė *ultimatumą*:

- vidaus reikalų ministras **K. Skučas** ir saugumo departamento direktorius **A. Povilaitis** turi būti ati-

duoti teismui kaip provokacijų prieš sovietines jėgas kaltininkai;

- Lietuvoje turi būti sudaryta nauja vyriausybė, priimtina SSRS;
- į Lietuvos teritoriją turi būti įleidžiami pakankamai gausūs Sovietų Sąjungos kariuomenės daliniai.

Lietuva turėjo atsakyti iki 1940 m. birželio 15 d. 10 valandos.

Lietuvos vyriausybė gautą žinią svarstė prezidentūroje. Posėdyje dalyvavo ministrai, kariuomenės vadas **V. Vitkauskas**, štabo viršininkas **S. Pundzevičius**. **A. Smetona** sutiko pakeisti vyriausybę, bet pirmiausia priimtina lietuviams, kitus du punktus atmetė. **A. Smetona** siūlė priešintis ginklu ir trauktis kartu su kariuomene į Vokietiją. **A. Smetonai** pritarė krašto apsaugos ministras **K. Musteikis** ir švietimo ministras **K. Jokantas**. Dauguma vyriausybės narių – **A. Merkys**, **K. Bizauskas**, kariuomenės vadas **V. Vitkauskas**, generolas **S. Pundzevičius** pasisakė už tai, kad ultimatumą reikia priimti, nes kariuomenė nebuvo pasirengusi kovai. Naują vyriausybę pavesta sudaryti **S. Raštikiui**. Tuomet **A. Smetona** pareiškė, kad pagal Konstituciją perduoda pareigas ministrui pirmininkui **A. Merkiui** ir išvyksta iš Lietuvos.

Į Maskvą išsiunčiama lakoniška telegrama: „Vyriausybė sutinka.“ Maskva atmetė **S. Raštikio** kandidatūrą, iš Maskvos į Kauną atvyko **V. Dekanozovas** sudaryti naują vyriausybę. **A. Smetona** 1940 m. birželio 15 d. perdavė pareigas **A. Merkiui** ir išvyko į užsienį. Lietuvos vyriausybei priėmus *ultimatumą*, **V. Molotovas** iškviėtė į Kremlių **J. Urbšį** ir **L. Natkevičių** ir informavo, kaip Raudonoji armija turėsianti įžygiuoti į Lietuvą. Sovietų armiją turėjo priimti generolas **V. Vitkauskas**. Paskiriamas SSRS įgalotinis Lietuvai **V. Dekanozovas**. Vyriausybė stengėsi Raudonąją armiją priimti taikiai. Raudonoji armija užėmė svarbiausius strateginius taškus, paralyžiavo Lietuvos kariuomenės judėjimą. Kauno gatvėse pasirodė Raudonosios armijos tankai, buvo apsupta prezidentūra, Lietuvos bankas, saugumo departamentas. Tai buvo Lietuvos *okupacija*.

1940 m. birželio 15 d. **A. Smetona** pabėgo į užsienį. Tą pačią dieną į Kauną atvyko Stalino pasiuntiniai **V. Dekanozovas** ir **N. Pozdniakovas**. Jų misija buvo Lietuvoje įvesti bolševikų valdžią ir Lietuvą įtraukti į Sovietų Sąjungos sudėtį. Jie turėjo veikti taip, kad atrodytų, jog Lietuvoje reformos daromos teisėtai, demokratiškai, pagal galiojančią Konstituciją, kad tokie pertvarkymai vyksta lietuvių liaudies valia. Pagal galiojančią Konstituciją išvykusį prezidentą pavadavo ministras pirmininkas **A. Merkys**. Jis elgėsi taip, kaip reikalavo **N. Pozdniakovas**: krašto apsaugos ministru paskiriamas **V. Vitkauskas**, suimami vidaus reikalų ministrai **K. Skučas** ir saugumo departamento direktorius **A. Povilaitis**. **N. Dekanozovo** įsakymu, sudaryta nauja vyriausybė. 1940 m.

birželio 17 d. A. Merkys pavedė J. Paleckiui sudaryti naują vyriausybę: V. Krėvė-Mickevičius – švietimo ir užsienio reikalų ministras, V. Vitkauskas – krašto apsaugos ministras, P. Pakarklis – teisingumo ministras, E. Galvanauskas – finansų ministras, M. Mickevičius – žemės ūkio ministras, V. Koganas – sveikatos ministras. Joje dar nebuvo nė vieno komunisto. Ši vyriausybė N. Dekanozovo buvo pavadinta „Liaudies vyriausybė“. Po kelių dienų, birželio 19 d., „Liaudies vyriausybėje“ jau atsiranda komunistų: M. Gedvilas – vidaus reikalų ministras, A. Sniečkus – saugumo departamento direktorius, P. Pakarklis – teisingumo ministras. Naujoji valdžia perėmė masinės informacijos priemones – iš Eltos direktorių atleistas V. Gustainis, vietoj jo paskirtas K. Korsakas. Jis vadovavo radiofonui, prižiūrėjo spaudą. Buvo legalizuota LKP, iš kalėjimų paleisti komunistai, buvo sustabdyta visų iki tol veikusių partijų veikla. Pradedus krašto sovietizavimui, paaiškėjo, kad Lietuva praranda politinę nepriklausomybę ir bus įtraukta į SSRS. Tai supratę, V. Krėvė-Mickevičius ir E. Galvanauskas atsistatydino.

1940 m. liepos 1 d. Lietuvos Respublikos Seimas paleidžiamas. Buvo nutarta naujus rinkimus į „Liaudies seimą“ surengti per dešimt dienų. Rinkimų išvakarėse LKP pasivadino Lietuvos darbo liaudies sąjunga. Savo programoje jos atstovai žadėjo duoti žemės visiems norintiems, atleisti nuo skolų, plėtoti kultūrą, suteikti žodžio, spaudos laisvę. Kandidatų į seimą sąrašą peržiūrėjo ir tvirtino V. Dekanozovas. Kitos politinės partijos buvo uždraustos ir negalėjo dalyvauti. Nepatikimi žmonės buvo suimti ir ištremti iš Lietuvos: A. Merkys, J. Urbšys, K. Bizauskas, A. Voldemaras – iš viso apie 2000 žymių politikos ir kultūros veikėjų. 1940 m. liepos 14–15 d. įvyko rinkimai į seimą. Buvo paskelbta, kad rinkimuose dalyvavo 97 % gyventojų. Skaičiai buvo falsifikuoti.

1940 m. liepos 21 d. Kaune prasidėjo pirmoji „Liaudies seimo“ sesija. Joje nutariama:

- Lietuvoje paskelbti *sovietinę* santvarką;
- prašyti, kad Lietuva būtų priimta į SSRS;
- nacionalizuoti žemę (vienam valstiečių ūkiui palikti 30 ha žemės);
- nacionalizuoti stambiają pramonę, transportą, bankus.

Seimas išsiuntė padėkos telegramas į Maskvą, dėkojo už išlaisvinimą iš smetoninio režimo. Įgaliojami komisija – J. Paleckis, M. Gedvilas, L. Adomauskas, A. Venclova, L. Gira, V. Vitkauskas, M. Šumauskas, P. Cvirka, S. Nėris ir kiti – 1940 m. rugpjūčio 3 d. išvyko į Maskvą prašyti, kad Lietuva būtų priimta į SSRS. Sovietų Sąjungos AT VII sesija patvirtino Lietuvą keturioliktąja Sovietų Sąjungos respublika. 1940 m. rugpjūčio 25 d. priimama nauja sovietinė konstitucija. „Liaudies seimas“ tapo LTSR Aukščiausiąja Taryba. LTSR AT Prezidiumo pirminin-

ku išrenkamas J. Paleckis. Taip jėga, melu, klasta, apgaule Lietuva buvo įtraukta į SSRS.

Pagal „Liaudies seimo“ nutarimus pirmiausia buvo nacionalizuota stambioji *privatinė nuosavybė*. Nacionalizuotos pramonės įmonės, kuriose dirbo daugiau kaip 20 žmonių. Lietuvos ekonomika buvo įlieta į SSRS rinką, nutrūko ryšiai su Europos šalimis. 1940 m. rudenį įvestas rublis. Prekių kainos padidėjo tris kartus. Nacionalizuoti bankai, įmonės, viešbučiai, didesni namai. Smuko Lietuvos žmonių pragyvenimo lygis.

Iš ūkininkų buvo atimama žemė, viršijanti 30 ha. Iš valstybinio žemės fondo gauti sklypus galėjo visi bežemiai ir mažžemiai, turintys ne daugiau kaip 8 ha žemės. Valstiečiai, turintys daugiau kaip 15 ha, buvo laikomi *buožėmis*. Jie buvo apdedami dideliais mokesčiais.

SSRS skubėjo pertvarkyti Lietuvos kariuomenę, nes bijojo, kad ji gali pasipriešinti okupantams:

- iš kariuomenės pašalinami visi patriotiškai nusiteikę karininkai. Vietoj jų atsiunčiami karininkai iš SSRS;

- įkuriami „politrukų“ institucija. Jų tikslas – skleisti komunistinę ideologiją;

- iš Lietuvos kariuomenės vado pareigų atleidžiamas V. Vitkauskas, į jo vietą iš SSRS atsiunčiamas F. Baltušis-Žemaitis.

Pertvarkyta teisėsaugos sistema:

- steigiamas milicija (1940 m. birželis), panaikinama Lietuvos policija (1940 m. liepa), darbą pradėjo saugumo komisariatai;

- likviduojama Lietuvos teismų sistema, Lietuvoje pradeda veikti karo tribunolai;

- teisėsaugos darbui vadovauja iš SSRS atsiųsti pareigūnai.

Pirmosios *represijos* Lietuvoje prasidėjo 1940 m. liepą, naktį iš 11 į 12 d. Pirmieji suimami Lietuvos inteligentai. 1940 m. rudenį buvo sudarytas potencialių „*liaudies priešų*“ sąrašas. Pirmieji masiniai trėmimai prasidėjo 1941 m. birželio 14 d. ir buvo tremiama, kol prasidėjo karas. Prasidėjus karui, dalis Lietuvos politinių kalinių buvo sušaudyti Červenėje prie Minsko, vyko masinės žudynės Lietuvoje (Raišių miškelyje prie Telšių). Buvo ištremta apie 20 000 žmonių.

Dauguma lietuvių nepritarė naujai valdžiai, pasyviai priešinosi (nepaisė sovietų reikalavimų, ignoravo sovietinius rinkimus ir t. t.). 1940 m. spalio 9 d. Vilniuje buvo įkurta *Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga* (LLKS). 1941 m. birželyje Marijampolėje, Šiauliuose, Utenoje pradėjo veikti ginkluoti *partizanų būriai*. Jų pagrindą sudarė trėmimų išvengę vyrai. Užsienyje, Berlyne 1940 m. lapkričio 17 d. buvo sukurta pasipriešinimo organizacija *Lietuvos aktyvistų frontas* (LAF). Šiai organizacijai vadovavo K. Škirpa. Pagrindinių organizacijų tikslas – atkurti nepriklausomą Lietuvą.

LIETUVA NACIŲ OKUPACIJOS METAIS 1941–1944/1945 m.

58

- I. Lietuvos okupavimas.
- II. Sukilimas prasidėjus karui. J. Ambrazevičiaus vyriausybės sudarymas ir jos veikla.
- III. Okupacinis režimas.
 1. Okupacinė administracija.
 2. Teroras ir holokaustas.
- IV. Lietuviai vokiečių ir sovietinėje armijoje. Pasipriešinimas okupaciniam režimui.
- V. Sovietinis pagrindinis ir partizaninis judėjimas. 16-oji lietuviškoji šaulių divizija.
- VI. Hitlerininkai išvejami iš Lietuvos.

1941 m. birželio 22 d. Vokietija užpuolė Sovietų Sąjungą. Į Lietuvą vienu metu įsiveržė 43 divizijos (30 pėstininkų, 7 motorizuotos, 6 tankų). *Hitlerininkai* 1,5 valandos apšaudė iš artilerijos ir bombardavo strateginius taškus. Lietuvoje buvo įsikūrusi Pabaltijo ypatingoji karo apygarda, vadovaujama generolo pulkininko **V. Kuznecovo**. Sovietų armija turėjo 26 divizijas. Jėgų persvara buvo vokiečių pusėje: žmonių daugiau 1,7 karto, tankų 1,3 karto, pabūklų 1,8 karto, lėktuvų 1,7 karto. Sovietų lėktuvai buvo pasenusių modelių, o nauji dar nesumontuoti. 2/3 lėktuvų buvo subombarduoti pirmą karą dieną. Pagrindinėmis puolimo kryptimis vokiečiai buvo stipresni 5–7 kartus. Pirmieji vokiečius pasitiko pasieniečiai. Atkaklūs mūšiai vyko ties Žemaičių Naumiesčiu, Jurbarku. Šiauliai 20 kartų ėjo iš rankų į rankas. Šiaulių gynybai vadovavo pulkininkas **J. Černiachovskis**. Dideli mūšiai vyko ties Kaunu. Birželio 24 d. okupuotas Kaunas ir Vilnius. Per pirmąją karo savaitę *okupuota* visa Lietuva.

Pirmomis karo dienomis Lietuvos vyrai stojo į kovą su Raudonąja armija, tikėdamiesi, kad Vokietija padės atkurti valstybingumą. Sukilimo planai pra-

dėti rengti 1940 m. rudenį LAF steigiamojoje konferencijoje Berlyne. 1941 m. birželio 22 d. LAF vyriausiasis štabas priėmė nutarimą sukilti. Kaune buvo užimta radijo stotis ir centrinis paštas. Birželio 23 d. **L. Prapuolenis** paskelbė, jog atkuriamą nepriklausomą Lietuvą, pranešė laikinosios vyriausybės sudėtį. Laikinoji vyriausybė turėjo dirbti iki rinkimų, o jiems įvykus turėjo būti sudaryta nauja teisėta vyriausybė. Kai Kaune pasirodė reguliarioji vokiečių armija, miestas buvo LAF rankose. Vilniuje sukilimas nebuvo toks galingas. Kauno radijui paskelbus apie Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą, sukilo visos Lietuvos LAF organizacijos. Sukilime dalyvavo apie 100 000 lietuvių aktyvistų, iš jų žuvo apie 2000. Sukilėlių ir vokiečių tikslai skyrėsi. Vokiečiai siekė okupuoti Lietuvą.

1941 m. birželio 23 d. Kauno radijas pranešė, jog sudaroma Lietuvos laikinoji vyriausybė. Ministro pirmininko pareigas patikėtos **J. Ambrazevičiui**, krašto apsaugos – **S. Raštikiui**, finansų – **J. Matulioniui**, prekybos – **P. Vainauskui**, pramonės – **A. Damašiui**, žemės ūkio – **B. Vitkui**, komunalinio ūkio – **V. Landsbergiui**–**Žemkalniui**. Birželio 24 d. paskirta

krašto gynimo taryba – S. Pundzevičius, S. Rėklaitis, J. Vėbra. Laikinoji vyriausybė skubėjo suformuoti valdžios aparatą. Buvo atkurta švietimo sistema, savininkams gražinti namai, įmonės, žemė. Liepos 25 d. Lietuvoje pradėjo veikti okupantų civilinė valdžia, o rugpjūčio 5 d. okupantai uždraudė J. Ambrazevičiaus vyriausybės darbą. Laikinoji vyriausybė išsilaiškė šešias savaites. Lietuvių tauta pradėjo kovą su kitais okupantais.

Lietuva tapo okupuoto Rytų krašto (*Ostlando*) sudedamąja dalimi. Ostlandą sudarė Lietuva, Latvija, Estija, dalis Baltarusijos. Ostlando reikalus tvarkė komisaras H. Lozė, kurio rezidencija buvo Rygoje. Lietuva pavadinama generaline apygarda. Jai vadovavo **fon Rentelnas**, kuris įsikūrė Kaune. Lietuva padalyta į sritis. Generaliniam komisarui padėjo patarėjai lietuviai. Pirmuoju patarėju paskirtas P. Kubiliūnas. Vokiečiams neįtikė patarėjai buvo išvežti į koncentracijos stovyklas. Patarėjai realios valdžios neturėjo. Už nepaklusnumą vokiečiams grėsė mirties bausmė. Okupantai į Lietuvą siuntė vokiečių kolonistus. Tik po 1943 m. kolonizavimas buvo sustabdytas. Vokiečių okupacija smukdė Lietuvos ūkį:

- buvo įvesta reichsmarkė;
- ūkininkai apdėti pyliavomis (mokesčiais);
- įvestos maisto produktų kortelės;
- trūko drabužių, avalynės, klestėjo spekuliacija;
- buvo uždarinėjamos vidurinės, aukštosios mokyklos, naikinamos bibliotekos, plėšiami muziejai, archyvai.

A. Hitleris teigė: „Mažos tautos turi išnykti kaip lašas vandens ant karšto akmens.“ Pradėjo veikti Pravieniškių, Dimitravo, Pabradės koncentracijos stovyklos. Nepatikimi žmonės – žydai, čigonai, psichiniai ligoniai – buvo žudomi, šaudomi mokesčių nesumokėję ūkininkai. Lietuviai inteligentai vežami į *koncentracijos* stovyklas. Vokiečiai, keršydami už *sovietinių partizanų* veiklą, šaudė įkaitus. 1944 m. šitaip buvo sudegintas Pirčiupių kaimas, visi gyventojai išžudyti. Hitlerininkų okupacijos metais žuvo apie 50 000 lietuvių. Į Vokietiją darbams išvežta apie 75 000 lietuvių. Lietuvoje nužudyta apie 200 000 žydų. Jie buvo apgyvendinami atskiruose rajonuose – *getuose*. Daugiausia žydų nužudyta Paneriuose, Kauno IX forte. Lietuvoje žuvo apie 15 000–20 000 kitų tautybių žmonių.

Lietuviai tarnavo ir sovietinėje, ir vokiečių armijose. Prasidėjus karui, dalis Lietuvos kariuomenės karių pasidavė vokiečiams. Iš jų vokiečiai suformavo Lietuvos 22 *savisaugos batalionus*. Šie batalionai buvo siunčiami į Lenkiją, Baltarusiją, Ukrainą, Jugoslaviją, Italiją. Vokiečiai buvo žadėję lietuvių SS batalionus palikti Lietuvoje, bet pažado nevykdė, todėl lietuviai masiškai bėgo iš jų. Kai vokiečiai pralaimėjo ties Staliningradu ir Kursku, jie pradėjo atkakliai raginti lietuvius stoti į SS batalionus. Lietuvos aktyvistai sutiko, kad tokie būriai kovotų Lietuvos teri-

torijos ribose. 1944 m. pradžioje P. Plechavičius kreipėsi į Lietuvos jaunimą, ragindamas stoti į būrius. Atsiliepė apie 30 000 savanorių. 1944 m. vasario 16 d. iš savanorių buvo sukurta Vietinė rinktinė. Vokiečiai pažadėjo aprūpinti ginklais, o vadovauti palikta lietuviams. *Vietinė rinktinė* tikėjosi kovoti su Raudonąja armija, kai priartės frontas. Vokiečiai pamėgino perimti vadovavimą ir lietuvius karius išvežti iš Lietuvos teritorijos. P. Plechavičius atviru tekstu kreipėsi į savanorius ir ragino bėgti iš Vietinės rinktinės. Už nepaklusnumą vokiečiai rinktinės vadus išvežė į *koncentracijos stovyklas*, apie 100 sušaudė, dalį išvežė darbams į Vokietiją. P. Plechavičius buvo išvežtas į Salaspilio koncentracijos stovyklą.

Nesovietinio pasipriešinimo vokiečiams tikslas – atkurti Lietuvos nepriklausomybę. 1943 m. susikūrė *Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas* (VLIK'as). Komiteto pirmininku išrinktas S. Kairys. 1944 m. gegužės mėnesį jis buvo susektas. Prasidėjo *pasvyvioji rezistencija*, nes tikėta 1941 m. rugpjūčio 14 d. F. Ruzvelto ir V. Čerčilio duotais pažadais, kad bus atkurtas valstybingumas tų kraštų, kurie iki karo jo neteko.

Lietuviai tarnavo ir sovietinėje armijoje. Sovietinio pasipriešinimo tikslas – atkurti Lietuvoje sovietinę santvarką. Dauguma komunistų evakavosi į Sovietų Sąjungos gilumą. Buvo išvežti dokumentai, bankų, archyvų vertybės. Varėnoje, Pabradėje, Švenčionėliuose buvusi kariuomenė gindamasi traukėsi į Sovietų Sąjungos gilumą. Iš pradžių Lietuvos partinės įstaigos įsikūrė Penzoje, vėliau Maskvoje. Čia dirbo A. Sniečkus, J. Paleckis, M. Gedvilas. Jie organizavo *16-ąją lietuviškąją diviziją*, pagrindinę ir partizaninę kovą Lietuvoje. A. Sniečkus, M. Gedvilas, K. Preikšas, J. Paleckis, J. Žiugžda, L. Gira, S. Nėris, A. Venclova kvietė kovoti su okupantais. Į Maskvą pasitraukę rašytojai P. Cvirka, S. Nėris, L. Gira, A. Venclova, J. Baltušis, J. Marcinkevičius, E. Mieželaitis savo kūriniais kvietė į kovą su fašistais, propagavo *sovietinį patriotizmą*.

1941 m. pabaigoje pradėta formuoti 16-oji lietuviškoji šaulių divizija. Jos pagrindą sudarė žmonės, išvykę iš Lietuvos, ir lietuviai, gyvenantys SSRS teritorijoje. 16-ąją diviziją papildė ir kitų tautybių žmonės. Lietuviai sudarė 36 %. Divizijos vadas – F. Baltušis-Žemaitis, pavaduotojas – V. Karvelis, karinis komisaras – J. Macijauskas. Vadai ir politiniai darbuotojai buvo partiniai ir komjaunimo aktyvistai. 1942 m. vasarį 16-oji divizija pradėjo kovų veiksmus Oriolo srityje prie Aleksejevkos. Dėl vadovybės kaltės divizija buvo bemaž sutriuškinta. 1943 m. vasarą 16-oji divizija labai sėkmingai kovėsi Kursko kautynėse. 1943 m. rudenį–1944 m. pavasarį kovojo Baltarusijoje. 1944 m. vasarą per Subačių, Panevėžį Šeduvą artėjo prie Šiaulių. Išvadavo Šiaulius, Kelmę, Kaltinėnus, Kražius, Šilalę. 1945 m. sausį įsiveržė į Klaipėdą. Karo pabaigos sulaukė Kurše, Latvijoje.

ANTROJI LIETUVOS SOVIETIZACIJA 1944/1945–1990 m.

60

I. Krašto sovietizavimas 1944–1953 m.

1. LKP vaidmuo sovietizuojant kraštą.
2. Teroras. Trėmimai (1948, 1949, 1951).
3. Stalininė kolektyvizacija.
4. Lietuvos pramonė.
5. Švietimas ir kultūra.

II. Rezistencijos sąjūdis Lietuvoje.

1. Partizaninio judėjimo priežastys ir tikslai.
2. Partizaninių kovų pradžia (LIT).
3. Rezistencijos jėgų konsolidacija (VGPŠ), (LLKS).
4. Partizaninių kovų pabaiga.

III. Krašto sovietizavimas 1953–1988 m.

1. Lietuvos pramonė.
2. Lietuvos žemės ūkis.
3. Krašto švietimas ir kultūra.
4. Pasyvioji rezistencija. Lietuvos persitvarkymo sąjūdis.

IV. Lietuvos valstybės atkūrimas 1990 03 11.

Baigėsi karas. Į Lietuvą vėl grįžo sovietiniai okupantai. Aukščiausia valdžia buvo SSRS komunistų partijos rankose. Ji vadovavo visoms gyvenimo sritims. Lietuvos KP visiškai priklausė nuo Kremliaus. Po karo LKP uždavinys buvo kuo greičiau įtvirtinti sovietinį režimą Lietuvoje. Pačių lietuvių KP narių buvo nedaug, todėl iš SSRS buvo atsiųsta apie 6000 rusų komunistų, buvo sudarytas VKP CK biuras, vadovaujamas M. Suslovo. Daugiau kaip 90 % komunistų paskiriama vadovais, direktoriais, kolūkių pirmininkais. LKP propagavo komunistinę ideologiją, ateistinį auklėjimą, ignoravo lietuvių kalbos tradici-

jas, papročius, falsifikavo Lietuvos istoriją. Komunistų partijos ideologiją propagavo agitatoriai, lektoriai, spauda, radijas. Pradėti leisti leidiniai „Tarybų Lietuva“, „Tiesa“, „Sovetskaja Litva“, „Komunistas“. Komunistai perėmė valdžią visame krašte. Noras geriau gyventi, išvengti represijų vertė žmones rinktis kompromisą su savo sąžine ir stoti į partiją.

Po karo sugrįžę komunistai tęsė per pirmąją okupaciją pradėtą terorą prieš vietinius gyventojus. 1944 m. vasarą okupantai paskelbė Lietuvos jaunuolių mobilizaciją į Raudonąją armiją. Jaunuoliai ėmė slapstytis. NKVD naršė po kaimus, miškus, neįspėję

1944 m. rudenį paskelbta antroji. Nuo 1944 m. rudens prasidėjo masiniai areštai, trėmimai į Sibirą. Komunistai labai energingai kovojo su Katalikų bažnyčia: buvo sušaudyta, ištremta apie 250 kunigų: Vilniaus arkivyskupas M. Reinys, Telšių vyskupas V. Borisevičius, vyskupas P. Ramanauskas, T. Matulionis ir kiti. Sovietai į tolimus Sovietų Sąjungos rajonus masiškai vežė ištisas šeimas – moteris, vyrus, vaikus, senelius. Trėmimams vadovavo SSRS saugumo organai. Iš SSRS į Lietuvą šiam darbui buvo atsiųsta 2500 saugumiečių. SSRS vyriausybė nustatydavo tremtinių žmonių normą. Tremtinių žmonių sąrašai būdavo pristatomi į LTSR saugumo ministeriją, kuri pateikdavo juos tvirtinti MT pirmininkui M. Gedvilui. Masinės deportacijos prasidėjo 1945 m. ir truko iki 1953 m. Ypač daug išvežta 1948 m., 1949 m., 1951 m. 1948 m. gegužės mėnesio trėmimas pats didžiausias – ištremta apie 40 000 į įvairius Sibiro rajonus. 1949 m. kovo mėnesį – 35 000 išvežta į Krasnojarską, Irkutsko sritį. 1951 m. spalio mėnesį – apie 16 000 į Tomsko sritį, Krasnojarsko kraštą. Nutarimus išvežti pasirašė A. Sniečkus, M. Gedvilas, K. Preikšas. Manoma, kad pokario metais išvežta apie 200 000–240 000 žmonių.

Kaimo sovietizacija buvo siekiama panaikinti privatinę nuosavybę, žmones suvartyti į kolūkius. Lietuvos valstiečiai nenorėjo kolektyviai ūkininkauti. Individualizmas – lietuvių nacionalinio charakterio bruožas. Be to, stalininė kolektyvizacija buvo susikompromitavusi Rusijoje. „Kolchozas“ asocijavosi su skurdu, badu, beteise padėtimi. 1944 m. vasarą pradėta vykdyti žemės reforma:

- vienam ūkininkui paliekama 30 ha (jei žemė gera – 20 ha), politiškai nepatikimiems – po 5 ha;
- be nusavintos žemės, buvo atimamas ir inventorius, pastatai, gyvuliai;
- sudarytas valstybinis žemės fondas bežemiams ir mažžemiams.

Buvo stengiamasi valstiečius pripratinti prie kolektyvino darbo, tad buvo kuriamos kooperatinės žemės ūkio draugijos, kurių nariai kolektyviai įsigydavo inventorių ir dirbdavo žemę. Iki masinės kolektyvizacijos komunistų partija vykdė buožių likvidavimo politiką. Buožėmis buvo laikomi samdinių turintys ūkininkai. Tokiems ūkininkams:

- neduodavo valstybinių kreditų;
- jie turėjo valstybei mokėti didelius mokesčius: nuo 1947 m. iki 1951 m. žemės ūkio mokestis padidėjo penkeriopa;
- grūdų pyliava padidėjo dvigubai, pieno – du kartus, mėsos – penkis kartus; be to, ūkininkai privalėjo pristatyti šieno, vilnos, kiaušinių;
- buožės masiškai vežami į Sibirą.

1947 m. Lietuvoje pradėta kolektyvizacija. Pirmasis kolūkis įkurtas 1947 m. vasario mėnesį Kėdainių apskrityje Dotnuvos valsčiuje, pavadintas M. Melnikaitės vardu. Netrukus kolūkiai įsikūrė Šiauliu, Kelmės, Joniškio ir kitose apskrityse.

1949 m. į kolūkius buvo įstoję tik 4 % valstiečių. 1948 m. pavasarį labai daug išvežta į Sibirą. Po masinių deportacijų 1949 m. pabaigoje į kolūkius buvo suvartyta 62 %, 1950 m. – 90 %. Stalininė kolektyvizacija buvo baigta. Kolūkiai nuskurdo. Dėl elgetišių atlyginimų prasidėjo bėgimas į miestus.

Karas pridarė daug žalos Lietuvos pramonei – netekta 2/3 pramonės pajėgumų: sunaikintos visos elektrinės ir 1650 įmonių. Vilniuje sunaikinta 50 % įmonių ir 40 % pastatų, Klaipėdoje neliko gyvenamųjų pastatų ir nė vienos nesugriautos įmonės, Šiauliuose – 80 % pastatų sugriauta. Sovietų vyriausybei reikėjo ne tik atkurti sunaikintą pramonę, bet ir nacionalizuoti. 1946–1950 m. patvirtintas ketvirtojo penkmečio planas. Tai buvo pirmasis penkmetis lietuvių tautos istorijoje. Visose ūkio srityse turėjo įsigalėti socialistiniai gamybiniai santykiai. Ketvirtojo penkmečio plane numatyta Lietuvoje pastatyti sunkiosios pramonės įmonių, kurti naujas pramonės šakas, plėsti žvejybą Baltijoje. Lietuvos respublikoje vyravo lengvoji, medžio apdirbamoji, maisto pramonės, o sovietinės okupacijos metais atsirado sunkiosios pramonės šakos – mašinų gamyba, metalo apdirbamoji, elektros energijos gamyba. Joms reikėjo žaliavų iš SSRS. Lietuva pasidarė priklausoma nuo Sovietų Sąjungos ūkio. Atvyko daug rusakalbių. 1944–1953 m. pastatyti šie stambūs fabrikai: Vilniaus ELFA (elektros prietaisų), Akmenės cemento gamykla, Klaipėdos laivų statykla, Šiaulių dviračių fabrikas.

Daug dėmesio skiriama švietimui, kultūrai. LKP norėjo išugdyti sovietinį žmogų, kuris nežinotų savo tautos istorijos, papročių, būtų ištikimas komunizmo idealams. Buvo naikinama senoji švietimo sistema. Nuo 1949 m. įvedamas privalomas septynmetis mokslas. Pereita prie vienuolikos klasių mokyimo: progimnazijos pertvarkomos į septynmetes, gimnazijos į vidurines. Falsifikuojama istorija, daugiau dėmesio skiriama rusų kalbai, skiepijamas ateizmas, įsikūrė pionierių ir komjaunimo organizacijos. Respublikos aukštosios mokyklos įtrauktos į SSRS aukštojo mokslo sistemą. Vilniuje buvo konservatorija, pedagoginis institutas, Vilniaus universitetas, Kaune – žemės ūkio universitetas, politechnikos institutas, medicinos institutas, veterinarijos akademija. Aukštosiose mokyklose sukurtos marksizmo katedros, kur dėstė iš SSRS atvykę, dažniausiai nemokantys lietuvių kalbos dėstytojai. LKP vadovavo ir rašytojų, dailininkų, kompozitorių sąjungoms. Menininkai privalėjo aukštinti komunistines idėjas. Nepritariantys komunistinėms idėjoms emigravo į užsienį. Emigravo K. Bradūnas, V. Krėvė ir kiti. Daug nespėjusių emigruoti išvežta į Sibirą. Kultūros ir švietimo sistemoje įsigalėjo marksistinė pasaulėžiūra.

Iš Lietuvos išvijus vokiečius, šalis vėl buvo okupuota SSRS. Lietuviai dar buvo neužmiršę 1940–1941 m. okupacijos baisumų, trėmimų Sibiran. Sovietų valdžia prisiminė seną tvarką:

- prasidėjo vyrų gaudymas į Raudonąją armiją;
- žmonės tremiami į Sibirą;
- kaimiečiai prievarta varomi į kolūkius.

Tokiomis sąlygomis daugelis vyrų patraukė į mišką, norėdami išlikti gyvi. Be to, Vakarai buvo pažadėję padėti kovoti su pavergėjais. Patriotizmas taip pat buvo svarbus veiksnys. Ginkluoto partizaninio pasipriešinimo tikslas – atkurti nepriklausomą Lietuvą. 1944 m. pirmieji partizanų būriai kūrėsi spontaniškai ir apėmė visą Lietuvą. Iki 1945 m. rudens junginiai buvo labai dideli ir veikė drąsiai. Jaunimas *rezistentus* laikė tarsi Lietuvos kariuomenės padaliniais. *Partizaninis judėjimas* buvo masinis reiškinys. 1945 m. lapkričio 10 d. LTSR AT paskelbė *amnestiją* visiems savanoriškai pasidavusiems partizanams. Vieni pasidavė, kiti liko miškuose, tretieji išėjo į mišką. 1945 m. pavasarį mėginta suvienyti visas *rezistencines jėgas* – joms vadovavo Lietuvos išlaisvinimo taryba (LIT). Tačiau sovietinio saugumo organai juos greitai susekė.

Pasibaigus karui, sovietų valdžios kova su partizanais suaktyvėjo: buvo kuriami *stribų* būriai, *saugumiečiai* rengė pasalas, aptikdavo partizanų bunkerius, slėptuves, baugindavo partizanų rėmėjus. 1946 m. vasarą vėl mėginta suvienyti jėgas – įvyko partizanų vadų susirinkimas, įkuriamas Vyriausiasis ginkluotųjų pajėgų štabas (VGPS). Visoje Lietuvoje kūrėsi vienodos partizaninio judėjimo struktūros: apygardos, rinktinės, tėvonijos, grupės. 1945 m. Pietų Lietuvoje buvo įkurtos Tauro ir Dainavos apygardos. Jos turėjo štabus, vadus. 1946 m. vasarą Žemaitijoje įkurta Kęstučio jungtinė apygarda, Šiaurės Lietuvoje – Prisikėlimo apygarda. Šiaurės Lietuvoje *sovietinei okupacijai* aktyviai priešinosi „Žaliosios girios“ rinktinės būrys, kuriam vadovavo **Vladas Juozokas** (Petraitis). 1946 m. vasarį per Ažagų miško kautynes jis pateko į pasalą, buvo apsuptas ir nusišovė. 1949 m. vasario mėnesį įvyko paskutinis didesnis partizanų vadų suvažiavimas. Nutarta: pasipriešinimą sovietų valdžiai vadinti LLKS (*Lietuvos laisvės kovų sąjunga*), toliau kovoti su okupantais, neleisti steigti kolūkių, manyta, kad kilus karui apie šį branduolį telktųsi tauta. LLKS tarybai vadovavo J. Žemaitis-Vytautas, pavaduotojas – **A. Ramanauskas-Vanagas**. Kai ginkluota kova pasidarė beviltiška, buvo stengiamasi išsaugoti jėgas, skleisti informaciją ne tik krašte, bet ir užsienyje. 1947 m. **V. Seliokas** su bendražygiais parengė ir padėjo pergabenti į Vakarų „Memorandumą JTO“, „Lietuvos Respublikos Rymo katalikų laišką Šventajam Tėvui Pijui XII Vatikane“. Atsakymo negauta. Partizanai leido laikraščius, atsišaukimus: „Žalioji giria“, „Mylėk tėvynę“, „Partizanas“, „Girios balsas“. 1949 m. pavasarį partizanų jėgos pradėjo sekti:

- kovos vyko penkerius metus;
- Vakarai žadėtos paramos nesiuntė;
- vyko prievartinė kolektyvizacija;
- daug partizanų žuvo kovose;
- stiprėjo KP.

1949 m. žuvo labai daug kovotojų, padažnėjo išdavysčių, saugumas prasiskverbė į partizanų gretas. Dėl šių priežasčių ypač nukentėjo Algimanto apygarda. Į partizanų gretas buvo infiltruoti saugumiečiai, ypač daug žalos padarė mediko J. Markulio (Erelio) veikla. Dėl jo *kolaborantiškos* veiklos žuvo tūkstančiai lietuvių partizanų. 1950 m. tarp kovotojų buvo menki ryšiai. 1952 m. veikė tik didesni būriai. 1953–1954 m. pasipriešinimo nebeliko. Pokario metais žuvo apie 36 000 kovotojų. Sovietų valdžia elgėsi žiauriai: kankino žmones, niekino lavonus, neleido giminėms jų laidoti. Tūkstančiai vyrų liko miške amžiams. Rezistencijos sąjūdis Lietuvoje parodė koks „laisvas“ ir „savanoriškas“ Lietuvos įstojimas į SSRS.

1953–1988 m. Lietuvoje plėtojamos trys pagrindinės pramonės šakos: energetika, mašinų gamyba, statybinių medžiagų pramonė.

- Energetika. Šiuo laikotarpiu statomos stambios šiluminės elektrinės ir hidroelektrinės: pradėta statyti Elektrėnų šiluminė elektrinė (1962 m. gauta pirmoji energija), 1975 m. pradėjo veikti Kauno šiluminė elektrinė, 1975 m. pradėta Ignalinos atominės elektrinės statyba. Šiluminėms elektrinėms naudojamas atvežtinis kuras: akmens anglis, nafta, dujos.

- Mašinų gamybos ir metalo apdirbamoji pramonė buvo vyraujanti pramonės šaka. Buvo pastatytos tokios stambios gamyklos kaip Vilniaus skaičiavimo technikos, Vilniaus kuro aparatūros, Kauno ketaus liejykla, Šiaulių televizorių, Alytaus buitinių šaldytuvų gamyklos. Lietuvą net pasaulinėje rinkoje garsino labai tikslios metalo apdorojimo staklės. Stakles gamino Kauno F. Dzeržinskio, Vilniaus „Žalgirio“, Vilniaus šlifavimo staklių gamyklos. Elektronikos produkcija buvo gaminama bemaž kiekvienoje gamykloje. Ji buvo skirta karinei pramonei.

- Chemijos pramonė: Vilniaus plastmasinių dirbinių gamykla, Kėdainių chemijos kombinatas, Jonavos azotinių trąšų gamykla. 1965 m. darbą pradėjo Kauno dirbtinio pluošto gamykla. Lietuvos chemijos pramonė gamino daugiau nei Austrija, Danija, Švedija kartu.

- Statybinių medžiagų pramonės lyderė Naujosios Akmenės cemento gamykla gamino labai daug ir aukštos kokybės cemento.

- Lengvoji pramonė – seniai susiformavusi pramonės šaka. Pusė Lietuvos pramonės dirbančiųjų dirbo lengvosios pramonės įmonėse: Utenos trikotažo fabrike, Kapsuko (dabar – Marijampolės) putliųjų verpalų, Alytaus medvilnės kombinate, Plungės dirbtinių odų gamykloje.

- Maisto pramonės perdirbimo pagrindą sudarė mėsos ir pieno kombinatai. Nauji pieno kombinatai atsirado Klaipėdoje, Panevėžyje. Pastatytas Kėdainių cukraus fabrikas.

Šiuo laikotarpiu į Lietuvą daugiausia įvežama žaliavų, o išvežama daugiausia lengvosios pramonės produkcijos (30 %), mašinų gamybos produkcijos – 26 %, maisto pramonės produkcijos – 16 %.

Žemės ūkis sutvirtėjo: 1965 m. parengti nuolatiniai žemės ūkio produktų supirkimo planai, pakeltos žemės ūkio supirkimo kainos, už viršplaninę produkciją mokamos priemokos, nurašytos didelės kolūkių skolos. 1970 m. numelioruotas milijoninis hektaras žemės. 1964 m. paskutinis kolūkis prijungtas prie valstybinių elektros tinklų. Grūdų derlingumas kilo: 1964 m. – 10 ct/ha, 1976 m. jau 29 ct/ha. Lietuvos kolūkiai stambinami, o nuo 1970 m. buriami į didelius susivienijimus. 1966 m. įvestas garantuotas darbo užmokestis. 1975 m. kolūkiečio uždarbio vidurkis – 115 rb. Tuo metu ūkiuose buvo daug problemų: nesutvarkyta buitis, gana daug silpnų ūkių, daug rankų darbo, kaimas sensta.

1975 m. Lietuvoje 2/3 šeimų turėjo televizorius, kas antra – šaldytuvą, skalbimo mašiną. Nuo 1975 m. stambinamos mokyklos. Daug dėmesio skiriama profesinėms mokykloms. Buvo galima įsigyti 170 specialybių. Aukštosios mokyklos rengė 130 specialybių specialistus. Puikiai vertinami mokslininkų darbai: J. Kubiliaus tikimybių teorijos, A. Matulio – elektrochemijos srities, K. Baršausko – ultragarso, J. Požėlos – puslaidininkių fizikos. Rašytojai rašė apie Lietuvos miesto ir kaimo žmonių gyvenimą: J. Avyžiaus „Sodybų tuštėjimo metas“, V. Bubnio „Trilogija“, J. Baltušio „Su kuo valgyta druska“, V. Žilinskaitės „Humoreskos“. Lietuvą garsino poetai E. Mieželaitis, A. Jonynas, P. Širvys. Išgarsėjo dramaturgai J. Marcinkevičius („Katedra“), J. Grušas („Barbora Radvilaitė“). Šiuo laiku pastatyta apie 400 spektaklių, keturiolika operų, penki baletai.

1953 m. mirė J. Stalinas. Prie valdžios vairo atėjęs N. Chruščiovui, SSRS prasidėjo atšilimas. N. Chruščiovas išleido įsaką dėl kalinių ir tremtinių bylų peržiūrėjimo. Daug lietuvių grįžo iš Sibiro tremties. Lietuvoje pradeda veikti *disidentų* sąjūdis. Nuo septintojo dešimtmečio pradeda reikštis pasyvioji rezistencija:

- 1972 m. gegužės 14 d., protestuodamas prieš sovietų valdžią, susidegino R. Kalanta. Jaunimui nebuvo leista palydėti jį į kapus. Prasidėjo didelės demonstracijos, pasibaigusios žiauriu susidūrimu su milicija;

- 1972 m. pavasarį Katalikų bažnyčia pogrindyje pradėjo spausdinti ir platinti „Lietuvos katalikų bažnyčios kroniką“;

- 1976 m. Vilniuje susibūrė Helsinkio grupė, o 1979 m. rugpjūčio 23 d. keturiasdešimt penki Lietuvos, Latvijos, Estijos patriotai visam pasauliui paskelbė reikalavimą, kad būtų pasmerktas Ribentropo-Molotovo paktas ir Pabaltijo šalims grąžinta nepriklausomybė. Grupės lyderis V. Petkus. Reikalavimą pasiuntė Sovietų Sąjungos ir Vakarų Vokietijos vyriausybėms.

1988 birželio 3 d. susikūrė Lietuvos persitvarkymo sąjūdis, atvedęs Lietuvą į 1990 m. kovo 11-ąją. 1988 m. pavasarį lietuvių inteligentija pradėjo aktyviai ieškoti atsakymų į daugelį klausimų, apie kuriuos okupacijos metais buvo draudžiama kalbėti. Tai Lietuvos istorija, pokario metų problemos, Ri-

bentropo-Molotovo pakto slaptieji protokolai. 1988 m. birželio 3 d. mokslinės ir kūrybinės inteligentijos iniciatyva Vilniuje įkuriama Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio iniciatyvinė grupė. Joje buvo 35 žmonės. 1988 m. vasaros pradžioje Lietuvoje kilo didžiulis visuomeninis ir politinis sąjūdis prieš sovietinį režimą. Jis parėmė M. Gorbačiovo nuo 1985 m. vykdomą politiką – *pertvarką*. Buvo reikalaujama Lietuvos ekonominio savarankiškumo, Lietuvos suvereniteto. Lietuvos persitvarkymo sąjūdis vienijo visas demokratines jėgas ir propagavo *tautinio atgimimo* idėją. Dėl to jis tapo populiarus. Sąjūdis tapo įtakingiausia politine jėga Lietuvoje. Įstaigose, įmonėse, mokslo įstaigose pradėjo kurtis jo organizacinės struktūros – Sąjūdžio rėmimo grupės.

1988 m. vasaros pradžioje Lietuvą sudrebino pirmieji mitingai. 1988 m. birželio 14 d. pirmą kartą viešai buvo pagerbtas 1941 m. tremtinių atminimas. 1988 m. birželio 24 d. Katedros aikštėje surengtos SSRS KP XIX partinės konferencijos delegatų palydos į Maskvą, vėliau jų sutikimas. Rugpjūčio 23 d. Vingio parke reikalauta paskelbti negaliojantį Ribentropo-Molotovo paktą. Mitinguose reikalaujama Lietuvai suteikti savarankiškumą, demokratinių teisių ir laisvių, surengti demokratinius rinkimus. 1988 m. Lietuvoje buvo pradėta leisti opozicinė spauda: „Atgimimas“, „Sąjūdžio žinios“, „Kauno aidas“, „Mažoji Lietuva“. Pajutusi permainas, į Lietuvos politinį gyvenimą aktyviai įsitraukė Katalikų bažnyčia. 1988 m. vasarą Lietuvoje prasidėjo taiki nacionalinė revoliucija – *tautinis išsivadavimo sąjūdis*. Populiari tapo atributika: trispalvė, Vytis. LKP CK smerkė Sąjūdį, kaltino jį *ekstremizmu*. 1989 m. įvykusius SSRS Aukščiausiosios Tarybos rinkimus Lietuvoje laimėjo Lietuvos persitvarkymo sąjūdis. Tai buvo pirmas LKP pralaimėjimas. 1990 m. Lietuvoje buvo surengti pirmieji demokratiniai rinkimai į Lietuvos AT. Juos laimėjo Sąjūdžio remiami žmonės. Naujoji AT pirmininku išrinko Sąjūdžio lyderį V. Landsbergį. 1991 m. kovo 11 d. Lietuvos respublikos AT paskelbė aktą, kuriuo Lietuva skelbiama nepriklausoma valstybe – Lietuvos Respublika, faktiškai atsiskiriama nuo SSRS.

1991 m. Lietuva sulaukė tarptautinio pripažinimo. Pirmoji Lietuvą pripažino Islandija. Lietuva, atkurdamą nepriklausomybę, susidūrė su problemomis: didžiausia problema – energetiniai resursai, už kuriuos Lietuva mokėjo pasaulinėmis kainomis. Vykdamą privatizaciją, padaryta daug klaidų – privatizuoti objektai nenaudojami pagal paskirtį, užtruko žemės nuosavybės, pastatų grąžinimas, smuko pragyvenimo lygis kaime. Iš kilo daug problemų su bankais. 1991 m. liepos 29 d., vadovaujant B. Jelcinui, buvo pasirašyta Lietuvos ir Rusijos sutartis, kurioje buvo pripažįstamas Lietuvos suverenitetas. 1991 m. gruodį SSRS prezidentas M. Gorbačiovas paskelbė, kad SSRS nustojo egzistavusi. Palankiai susiklosčius vidaus ir tarptautinėms aplinkybėms, Lietuva tapo suvereni valstybė.

LIETUVA PO NEPRIKLAUSOMYBĖS ATKŪRIMO

I. Seimai Lietuvoje. Lietuvos prezidentai.

1. *Aukščiausioji Taryba–Atkuriamasis Seimas. AT pirmininkas V. Landsbergis. Sausio 13-osios įvykiai. 1991 m. vasario 9 d. plebiscitas. Lietuvos tarptautinis pripažinimas (Islandija, Rusija, Danija, Norvegija, Vokietija, Švedija, Suomija ir kt.). Medininkų tragedija. 1992 m. Konstitucija.*
2. *Šeštasis Seimas (1992–1996). Seimo pirmininkas A. M. Brazauskas, Č. Juršėnas (nuo 1993 m.), 1993 m. vasaris – pirmasis nepriklausomos Lietuvos Prezidentas A. M. Brazauskas. Lietuvos demokratinė darbo partija (LDDP). Įvesta nacionalinė valiuta litas (1993 m. birželis). Išvesta sovietinė armija (1993 m. rugpjūtis). Popiežiaus vizitas Lietuvoje.*
3. *Septintasis Seimas (1996–2000). Seimo pirmininkas V. Landsbergis. Lietuvos Respublikos Prezidentas Valdas Adamkus (1998–2003).*
4. *Aštuntasis Seimas (2000–2004). Seimo pirmininkas – A. Paulauskas. Dž. Bušo vizitas Lietuvoje (2002). Lietuvos Prezidentas R. Paksas (2003–2004). Lietuvos Prezidentas V. Adamkus (2004–...)*
5. *Devintasis Seimas (2004–...). Seimo pirmininkas A. Paulauskas. Seimo pirmininkas V. Muntianas (nuo 2006).*

II. Lietuvos vyriausybės.

III. Lietuvos ekonominė raida.

IV. Lietuva tarptautinėse organizacijose: JTO, NATO, ES.

Lietuvoje 50 metų nebuvo demokratinės santvarkos. Trūko patirties, žinių, kaip kurti demokratinę visuomenę. Tik pradėjusi darbą Aukščiausioji Taryba 1990 m. kovo 11 d. priėmė Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimo Aktą ir įstatymą Dėl Lietuvos Respublikos laikinojo pagrindinio įstatymo. Vėliau *Aukščiausioji Taryba* pavadinta *Atkuriamuo-*

ju Seimu. AT pirmininku išrinktas **V. Landsbergis**. Lietuvos Respublikos Seimas renkamas visuotiniuose rinkimuose, kad visos valstybės gyventojai turėtų savo atstovų valdžioje. Tautai atstovauja 141 Seimo narys. Rinkimuose į Seimą gali dalyvauti pavieniai asmenys (vienmandatėse apygardose) ar sudariusios kandidatų į Seimą sąrašą (daugiamandatėse apygar-

dose) partijos. Reaguodama į 1990 m. kovo mėnesio Lietuvos įvykius, SSRS vadovybė balandžio mėnesį paskelbė ekonominę blokadą. Šios blokados tikslas – sugriauti Lietuvos ekonomiką, sukelti Lietuvos gyventojų nepasitenkinimą dėl sunkios ekonominės padėties. Formali blokados priežastis buvo ta, kad nepriklausomybę paskelbė parlamentas, išrinktas pagal okupacijos metu galiojančius įstatymus. SSRS pradėjo intensyviai kištis į Lietuvos vidaus reikalus.

1991 m. sausio mėnesį, tarytum protestuodamos dėl padidėjusių mažmeninių kainų, komunistinės jėgos nesėkmingai mėgino užimti Parlamento rūmus. **M. Gorbačiovas** ultimatumu pareikalavo, kad Lietuvoje būtų laikomasi sovietinės Konstitucijos. SSRS armija užėmė Spaudos rūmus ir Krašto apsaugos departamento būstinę. 1991 m. sausio 13 d. įvyko komunistinis pučas Lietuvoje: sovietų kariuomenė, panaudojusi ginklą prieš taikius žmones, užgrobė radijo ir televizijos pastatus, televizijos bokštą. Žuvo 14 žmonių ir apie 700 buvo sužeista. Lietuvos žmonės saugojo Aukščiausiosios Tarybos rūmus.

1991 m. vasario 9 d. Lietuvoje įvyko *plebiscitas* – visuotinė gyventojų apklausa. 90 % Lietuvos gyventojų pasisakė už nepriklausomą demokratinę Lietuvą. 1991 m. vasario 11 d. Islandija, pirmoji užsienio valstybė, pripažino Lietuvos nepriklausomybę. Tą patį mėnesį Lietuvos AT priėmė privatizavimo įstatymą. 1991 m. liepos 29 d. Rusija pripažino visišką Lietuvos nepriklausomybę, pasmerkė 1940 m. Sovietų Sąjungos *okupaciją* ir *aneksiją*. 1991 m. liepos 31 d. Medininkų muitinės poste sovietų omonininkai nužudė 7 muitinės ir policijos pareigūnus. Po 1991 m. rugpjūčio komunistinio pučo Maskvoje Lietuvos Respubliką pripažino Danija, Norvegija, Vokietija, Švedija, Suomija, Prancūzija, Italija ir kt. 1991 m. rugsėjo 17 d. Lietuva tapo JTO nare.

1992 m. spalio 25 d. įvyko pirmieji po nepriklausomybės atkūrimo rinkimai į Seimą. Kartu 1992 m. spalio 25 d. referendume priimta Lietuvos Respublikos Konstitucija. Seimo rinkimus laimėjo *Lietuvos demokratinė darbo partija* (LDDP). 1990 m. LKP pakeitė pavadinimą į LDDP. Po 1991 m. rugpjūčio pučo Baltijos šalyse buvo uždraustos komunistų partijos. Taigi šeštojo Seimo rinkimus laimėjo kairiosios jėgos. **Algirdas Mykolas Brazauskas** išrinktas Seimo pirmininku. 1993 m. vasario 14 d. per tiesioginius visuotinius rinkimus **A. M. Brazauskas** išrinktas Lietuvos Respublikos Prezidentu penkerių metų laikotarpiui. Rinkimuose **A. M. Brazauskas** nugalėjo Lietuvos ambasadorių JAV **Stasį Lozoraitį**. Už naują prezidentą balsavo 60 % rinkėjų. Kaip reikalauja Konstitucija, jis nutraukė narystę LDDP. 1993 m. gegužės mėnesį iš buvusio Sąjūdžio branduolio susikūrė *Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)*. 1993 m. birželio mėnesį įvedama Lietuvos *nacionalinė valiuta – litas*. 1993 m. rugpjūčio 31 d. iš Lietu-

vos išvesta sovietinė armija, 1993 m. rugsėjo 4 d. Lietuvoje lankėsi popiežius **Jonas Paulius II**.

Septintojo Seimo rinkimus 1996 m. laimėjo dešimniosios partijos – Tėvynės sąjunga ir Lietuvos krikščionys demokratai. Seimo pirmininku išrinktas **V. Landsbergis**. Rinkimuose dalyvavo 28 politinės partijos iš 33 įregistruotų. Šis Seimas išplėtojo valstybinių įmonių privatizavimą, pradėjo įgyvendinti parlamentinės kontrolės principą. 1999 m. Lietuva buvo oficialiai pakviesta pradėti derybas dėl narystės Europos Sąjungoje.

2000 m. birželio mėnesį Seimas priėmė nutarimą „Dėl SSRS okupacijos žalos atlyginimo“. Tais pačiais metais Seimas priėmė įstatymą, kuriuo pripažino 1941 m. birželio 23 d. Lietuvos laikinosios vyriausybės pareiškimą dėl „Nepriklausomybės atstatymo deklaracijos“. Bet netrukus įstatymas buvo atšauktas. 1998 m. sausio 4 d. antrajame prezidento rinkimų ture Lietuvos Respublikos Prezidentu išrinktas **Valdas Adamkus**, dirbęs 1998–2003 m. Jis nedidele persvara nugalėjo A. Paulauską. 2000 m. spalio mėnesį vyko rinkimai į *aštuntąjį Respublikos Seimą*. A. M. Brazausko socialdemokratinė koalicija gavo 51, Naujoji sąjunga (socialliberalai) – 29, Lietuvos liberalų sąjunga – 34, Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai) – 9 mandatus. Taigi rinkimus laimėjo kairiosios partijos. Lietuvos žmonės nususuko nuo dešiniųjų partijų. 2000 m. gruodžio mėnesį Nioje (Prancūzija) baigėsi Europos Sąjungos viršūnių susitikimas, kuriame Europos lyderiai sutarė dėl reformų, reikalingų Sąjungos plėtrai: nutarta, kad sprendimus priimančioje Ministrų Taryboje Lietuva turės 7 balsus, o Europos Parlamente – 13 vietų. 2002 m. lapkričio mėnesį Lietuva kartu su kitomis sovietinio bloko valstybėmis oficialiai pakviečiama stoti į NATO. Pasibaigus NATO viršūnių susitikimui Prahėje, į Vilnių atvyko JAV prezidentas Dž. Bušas. Tai pirmasis Lietuvoje apsilankęs JAV vadovas.

2003 m. vasario 26 d. prisiekė Prezidentas **R. Pakšas**, antrajame rinkimų ture nugalėjęs V. Adamkų. 2003 m. spalio mėnesį Lietuvos saugumo departamentas pateikė Seimui pažymą dėl R. Pakso aplinkos ryšių su užsienio specialiosiomis tarnybomis. Po ilgo apkaltos proceso 2004 m. balandžio 6 d. Seimas nušalino septintąjį Prezidentą R. Pakšą. Tą pačią dieną laikinuoju Lietuvos Respublikos Prezidentu paskelbiamas Seimo pirmininkas **A. Paulauskas**. 2004 m. birželio mėnesį Lietuvos Respublikos Prezidentu vėl išrinktas V. Adamkus. V. Adamkus antrajame rinkimų ture įveikė K. Prunskienę. 2004 m. liepą kilo skandalas dėl trijų parlamentarų: V. Andriukaičio, V. Kvietkausko ir A. Vidžiūno. Jie buvo apkaltinti imantys kyšius. Vyriausioji rinkimų komisija pritarė dėl šių parlamentarų įgaliojimų panaikinimo. 2004 m. rugsėjo mėnesį Lietuvos Prezidentas V. Adamkus pradėjo vizitą JAV, JTO Generalinės Asamblėjos sesijoje pasakė kalbą. Europos

Komisijoje darbą pradėjo komisarė D. Grybauskaitė, kuri yra atsakinga už finansų planavimą ir biudžetą.

2004 m. spalio mėnesį vyko rinkimai į *devintąjį Lietuvos Respublikos Seimą*. 141 vietą Seime pasidalijo šios partijos ir koalicijos: 39 mandatus gavo Darbo partija, 31 mandatą – socialdemokratai ir socialliberalai, 25 mandatus – Tėvynės sąjunga. Seimo pirmininku išrinktas **A. Paulauskas**. Seimo pirmininkas A. Paulauskas paskelbė pareiškimą, kuriame sakoma, kad Lietuvai Antrasis pasaulinis karas prasidėjo sovietine okupacija ir aneksija. Tai Ribentropo-Molotovo pakto pasirašymo padarinys. Lietuvos Prezidentas V. Adamkus pareiškė, kad gegužės 9-ąją nedalyvaus Maskvoje rengiamose pergalės prieš nacistinę Vokietiją 60 metų sukakties iškilmėse. Nuo 2006 m. balandžio mėnesio Seimo pirmininko poste V. Muntianas. Seimo prioritetas buvo socialiniai klausimai. Vienas reikšmingiausių šios kadencijos Seimo sprendimų – gyventojų pajamų mokesčio sumažinimas nuo 33 iki 27 %, įsigaliojęs nuo 2006 m. liepos 1 d.; Statistikos departamento duomenimis, vidutinis atlyginimas išaugo nuo 1146 Lt (2004) iki 1500 Lt (2006); atitinkamai nuo 372 Lt iki 507 Lt padidėjo senatvės pensijos. Daug dėmesio skiriama informacinės visuomenės plėtrai.

Lietuvos *vykdamosios valdžios funkcijas atlieka Prezidentas ir Vyriausybė*. Vyriausybė tiesiogiai tvarko valstybės reikalus, įgyvendina Seimo sprendimus. Dabar Lietuvoje yra trylika ministerijų. Po nepriklausomybės atkūrimo šiandien dirba jau keturioliktoji Vyriausybė. Pirmajai Lietuvos Vyriausybei vadovavo **K. Prunskienė**. Vyriausybė buvo suformuota 1990 m. ir dirbo sudėtingomis sąlygomis, vos paskelbus Lietuvos nepriklausomybę. 1991 m. pradžioje, kai buvo pakeltos kainos, ši Vyriausybė atsistatydino. Antruoju ministru pirmininku tapo **A. Šimėnas**. Per 1991 m. sausio 13 d. įvykius ministras dingo, todėl jį pakeitė **G. Vagnorius**. G. Vagnorius dirbo nepaprastai sunkiomis ekonominės krizės sąlygomis. 1992 m. antroje pusėje Ministrų Kabinetai vadovavo **A. Abišala**. 1992 m. rinkimus laimėjęs LDDP, ministru pirmininku iki 1993 m. kovo buvo **B. Lubys**. Nuo 1993 m. iki 1996 m. ministras pirmininkas – **A. Šleževičius**. Ministras pirmininkas susikompromitavo atsiėmęs iš banko indėlius ir turėjo atsistatydinti. Po 1996 m. buvo suformuota koalicinė G. Vagnoriaus vyriausybė. G. Vagnorius buvo priverstas atsistatydinti dėl nesutarimų su prezidentu. Naujuoju ministru pirmininku tapo **R. Paksas**. Jis atsistatydino nesutikęs su „Mažeikių naftos“ privatizavimo politika. R. Paksą pakeitė A. Kubilius, kuris ėmėsi valstybės administravimo reformų, sumažino biudžeto išlaidas. Dvyliktai ir tryliktai 2001–2006 m. vyriausybei vadovavo **A. M. Brazauskas**. Šiuo metu Lietuvos Vyriausybei vadovauja **G. Kirkilas**.

Pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją Lietuvos ūkis yra grindžiamas *privacia nuosavybe*, o privati

nuosavybė neliečiama. Išskirtinė Lietuvos valstybės nuosavybė yra žemės gelmės, valstybinės reikšmės vidaus vandenys, miškai, parkai, keliai, istorijos, archeologijos ir kultūros objektai. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, pereita prie naujo ekonomikos modelio – rinkos ekonomikos. Prasidėjo turto, esančio Lietuvoje, privatizacija ir nacionalinės valiutos – lito – įvedimas. Perėjimas prie lito buvo lydimas *infliacijos*, bankų sistemos krizės ir skandalų. Situaciją sunkino *ekonominė krizė* Rusijoje. 1991 m. buvo priimtas „Piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymas“, kuriame sakoma, kad Lietuvos Respublikos piliečių prieš okupaciją buvusios nuosavybės teisės išlieka, grąžinami miškai, žemė, pastatai. Privataus kapitalo užuomazgos prasidėjo 1987 m., prasidėjus kooperatyvų veiklai. Valstybės nuosavybė pradėta privatizuoti 1991 m. Pirmasis privatizavimo etapas vyko 1991–1995 m. Tai masinis privatizavimas už *investicinius čekius*. Šiuo laikotarpiu privatizuota apie 30 % valstybės turto. Pirmuoju pramonės privatizavimo etapu Lietuva susidūrė su specifinėmis problemomis: sumažėjo pramonės produkcijos gamybos apimtys, žlugo senosios pramonės šakos (mašinų gamyba, chemijos pramonė), o naujos nesusikūrė, prarasti buvę prekybos partneriai, o naujų rinkų neužimta, nesąžiningai privatizuota už investicinius čekius. Buvo superkami investiciniai čekiai, už juos superkamos klestinčios įmonės, imamos paskolos bankuose įmonėms modernizuoti, užstatant pačias įmones, tada skelbiamas fiktyvus *bankrotas*. Paskolos paimtos, pinigai pasisavinti, įmonės bankrutavusios. „Sekundės“, „Holding“ bankai apvogė daug savo šalies piliečių. Neskaidrus privatizavimas, korupcija išderino Lietuvos ekonomiką. 1996 m. prasidėjo antrasis privatizavimo procesas už pinigus rinkos kainomis vienodomis sąlygomis Lietuvos ir užsienio juridiniams asmenims. Stambūs strateginiai Lietuvos ūkio objektai parduoti užsienio bendrovėms: 1998 m. Švedijos ir Suomijos koncernui „Amber Teleholding AS“ parduota 60 % Lietuvos telekomo akcijų, 1999 m. amerikiečių bendrovė „Williams“ įsigijo 66 % didžiausio Lietuvos privatizuojamo objekto „Mažeikių nafta“ akcijų. Vis svarbesnę vietą šalies ekonomikoje užėmė privatus verslas. Jis apėmė didžiąją dalį prekybos, statybų, viešojo maitinimo, viešbučių verslo. Užsieniečiai pradėjo investuoti į Lietuvos ekonomiką. Reikia pripažinti, kad užsienio bendrovės pirkė įmones, norėdamos pašalinti konkurentus. Pagerėjo žemės ūkio padėtis, išaugo gyvulininkystės produktyvumas. Privatizavimui reikia daug lėšų, patirties, ko trūko naujiems savininkams. Nors Lietuvos ekonomika kilo, bet dar liko daug problemų.

2004 m. Lietuvai tapus ES ir NATO nare, atsirado proga per ES ekonominę erdvę integruotis į pasaulio ūkį. Lietuvoje jau įvyko struktūrinių pokyčių: sumažėjo bendrojo vidaus produkto žemės ūkio ir

pramonės dalis, bet išaugo statybos ir paslaugų dalis. Sumažėjo aukštos kvalifikacijos (mašinų gamyba, elektronika) pramonės produkcijos gamyba, bet padidėjo paprastesnės (maisto, tekstilės) produkcijos gamyba. Susiduriama su nauja problema: tenka masiškai perkvalifikuoti darbuotojus, kad šie įgytų rinkai paklausių profesijų. Tokių perkvalifikuojamųjų gretose atsidūrė vyresnio amžiaus žmonės. Spartesnį vystymąsi lems mokslo pažanga, tad reikia sukurti informacinę visuomenę. Šiandien Lietuvoje nepakankamai išvystyta infrastruktūra: mažiausią dalį sudaro pramonė, kuriai reikia aukštos kvalifikacijos darbo jėgos: kompiuterių, telekomunikacijų, mašinų ir įrangos, farmacijos. Prastai Lietuvoje plėtojama mokslo ir technikos tiriamaoji pramonė. Lietuvoje labiausiai plėtojama žemąsias technologijas kurianti pramonė: maisto, gėrimų, tekstilės, siuvimo, odų, plastikų ir kt. Tokia pramonės struktūra negarantuoja aukšto šalies plėtros lygio. Lietuva turi investuoti į technologinę pažangą, naujų mokyimo centrų, mokyklų, gamybinių centrų kūrimą. Lietuva daugiausia eksportuoja tekstilės, siuvimo, medienos, jos dirbinių, chemijos, elektros įrangos ir prietaisų gaminius. Pagrindinės šalys investuotojos: Rusija, Suomija, Danija, Švedija, Vokietija. Apie 60 % tiesioginių investicijų Lietuva gauna iš ES šalių. Didžiulė šių dienų problema – darbingo amžiaus žmonių emigracija iš Lietuvos. Statistikos departamento duomenimis, 2006 m. Lietuvoje nedarbas siekė 6,4 %. 2005 m. per pirmąjį pusmetį daugiausia eksportuota į Rusiją – 11 %. Apie 68 % Lietuvos gyventojų gyvena miestuose. 84 % Lietuvoje gyvenančių žmonių yra lietuvių tautybės, 7 % – lenkai, 6 % – rusai. 2006–2012 m. laikotarpiu Lietuvai numatyta suteikti 36 mlrd. eurų dydžio ES paramą. Lietuvos BVP didėjimas yra vienas didžiausių Europoje.

Visos trys Baltijos šalys į *Jungtinių Tautų Organizaciją (JTO)* buvo priimtos 1991 m. rugsėjo 17 d. JTO Lietuva turi dvi nuolatinės atstovybes: Niujorke ir Ženevoje. Lietuva aktyviai dalyvauja JTO taikos palaikymo operacijose: lietuviai dalyvavo Kroatijoje, Bosnijoje ir Hercegovinoje. Daugiausia Lietuva dalyvauja JTO vystymo programoje. Šios programos atstovybė teikia Lietuvai techninę pagalbą pereinant į *rinkos ekonomiką*, padėjo vykdant valstybės administravimo reformą, steigiant Lietuvoje žmogaus teisių centrą.

Išskirtinai svarbi yra Lietuvos narystė NATO ir ES. Lietuva, norėdama ištrūkti iš Rusijos įtakos zonos, stengėsi kuo greičiau įstoti į Europos Sąjungą. 2001 m. Nicoje įvyko ES valstybių vadovų pasitarimas, kur buvo aptartos naujų narių priėmimo sąlygos. Visi reikalavimai buvo įvykdyti, ir 2004 m. gegužės mėnesį į ES buvo priimtos Lietuva, Latvija, Estija, Lenkija, Čekija, Slovakija, Slovėnija, Kipras, Malta, Vengrija. 2007 m. į ES priimamos dar dvi ša-

lys: Rumunija ir Bulgarija. Svarbiausi ES veiklos principai: bendra ekonominė politika, laisvas darbo jėgos judėjimas, tranzitas be muitų ir vizų, bendra užsienio ir gynybos politika. Kiekvienas ES pilietis turi teisę gyventi ir dirbti bet kurioje ES šalyje. Struktūriniai fondai padeda atsilikusiems rajonams pasivyti pirmaujančius. Sukurtos bendros valdymo institucijos: *ES Taryba* (dar vadinama *Ministrų Taryba*), *ES Komisija*, *EP (Europos Parlamentas)*, *Teisingumo Teismas*. ES Tarybą sudaro vyriausybės deleguoti ministrai. Deleguotų žmonių skaičius priklauso nuo valstybių dydžio. Lietuva turi 7 atstovus (iš 345). ES Taryba priima privalomus ES teisės aktus. Europos Parlamente iš 732 atstovų yra 13 parlamentarų, kuriuos kas penkeri metai renka Lietuvos piliečiai. Pagrindinė EP funkcija – ES biudžeto tvirtinimas ir paskirstymas. ES Komisija – vykdomoji institucija. Ją sudaro 27 komisarai (po vieną nuo kiekvienos valstybės). Lietuvai atstovauja Dalia Grybauskaitė. Komisija gauna įgaliojimus, kai ją patvirtina Europos Parlamentas. Pagrindinė ES būstinė – Briuselis. Nors Lietuva ir įstojo į ES, bet yra spręstinių problemų:

- neskaidri valdininkų politika;
- prastas medicinos aptarnavimo lygis, didelė korupcija medicinos aptarnavimo srityje;
- daug problemų kovojant su organizuotu nusikalstamumu;
- daug socialinės apsaugos problemų.

1994 m. Lietuva pareiškė norinti įstoti į NATO. Lietuva su NATO pasirašė sutartį „Partnerystė taikos labui“. Lietuva kruopščiai ruošėsi stojimui į NATO organizaciją: dalyvavo taikos palaikymo operacijose, derino karinę struktūrą, konsultavosi dėl bendro darbo. 2002 m. Prahoje vykusiame NATO viršūnių susitikime Lietuva pakviečiama prisijungti prie Šiaurės Atlanto chartijos. Lietuva įsipareigojo visokeriopaipai skatinti taikius ir draugiškus santykius, stiprinti demokratines savo šalies institucijas, užtikrinti stabilumą. Vašingtono sutarties 5 straipsnis skelbia, kad NATO valstybių narių teritorijos gynyba nuo bet kokio agresoriaus yra kolektyvinė. JAV prezidentas Dž. Bušas viešnagės Vilniuje metu pareiškė: „Lietuvos priešai yra ir JAV priešai.“ 2004 m. balandžio mėnesį Lietuva, Latvija, Estija, Rumunija, Bulgarija, Slovakija, Slovėnija buvo priimtos į NATO. Albanija, Makedonija, Kroatija tikisi, kad į NATO bus pakviestos 2007 m. Lietuva aktyviai dalyvavo NATO palaikymo operacijose. Lietuvos atstovai dirbo Kroatijoje, Bosnijoje ir Hercegovinoje, Afganistane, Irake. Pagrindinė ir aukščiausia NATO politinė vadovybė yra Šiaurės Atlanto Taryba. Ją sudaro Aljanso narių nuolatiniai atstovai. Šiaurės Atlanto Taryba priima sprendimus. NATO būstinė yra Briuselyje. Šiuo metu NATO generalinis sekretorius yra Japas de Hopas Scheferis (Jaap de Hoop Scheffer).